

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในบทนี้ผู้ศึกษาได้ นำแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ทำการศึกษา เรื่อง กระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองแบบบูรณาการ : กรณีศึกษา การจัดการปัญหา น้ำเสียและขยะในชุมชนเขตไพเราะ 3-4-5 เพื่อใช้เป็นแนวทางความคิดและพื้นฐานในการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งจะได้นำเสนอตามลำดับ ดังต่อไปนี้

1. กระบวนทัศน์เรื่องสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย
2. ทฤษฎีภาวะผู้นำ
3. แนวคิดเรื่องกระบวนการจัดการแบบบูรณาการ
4. กรอบแนวคิดในการวิจัย

กระบวนทัศน์เรื่องสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย

เรื่องของสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่พูดถึงกันในช่วงระยะเวลาเมื่อไม่นานมานี้ เนื่องจากไม่ได้มีการให้ความสำคัญหรือสนใจในสิ่งแวดล้อมรอบตัวโดยเฉพาะธรรมชาติว่าจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของเราเท่าไร แต่กลับมองว่า ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีหรือเกิดขึ้นเพื่อรองรับความต้องการของมนุษย์เท่านั้น จนเมื่อปัญหาของสิ่งแวดล้อมเริ่มปรากฏชัดและส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์แล้วนั่นเอง ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงเป็นปัญหาที่มนุษย์เริ่มหันกลับมาให้ความสำคัญ และพยายามที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รักษา และอนุรักษ์กันอีกครั้งหนึ่ง ประเทศไทยเองก็เช่นกัน ตั้งแต่เริ่มเข้าสู่ระบบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ เป็นต้นมา ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมาอย่างมากมายทั้งกับระบบนิเวศ สุขภาพอนามัย สังคม และวัฒนธรรม ภายในประเทศ ที่ได้สะท้อนออกมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เหมือนที่ อรศรี งามวิทยาพงษ์ ได้นำเสนอไว้ว่า

ในช่วงก่อนที่ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่การพัฒนาตามแนวทางกระแสนิยม พ.ศ. 2504 ตามแนวทางการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ชุมชนต่าง ๆ ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาและความเชื่อทางจิตวิญญาณ ที่มองสรรพสิ่งอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นองค์รวม ต่างจากกระบวนทัศน์การพัฒนาในแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ประเทศไทยรับมาจากสังคมตะวันตกบนฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์กายภาพ และวัตถุแบบนิวตันที่มีพื้นฐานมาจากปรัชญากรีกและโรมัน ที่

เชื่อการดำรงอยู่และความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในเชิงวัตถุ และความสัมพันธ์ที่มีกฎเกณฑ์แน่ชัดควบคุมได้และเป็นสากล จึงแยกชีวิตและธรรมชาติออกเป็น ส่วน โดยสนใจเฉพาะมิติทางรูปธรรมและเชื่อว่ามนุษย์สามารถควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้ตามต้องการโดยให้มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) เน้นการบริโภคทางวัตถุ มีชีวิตแบบปัจเจกหาความสุขเฉพาะตน ซึ่งปรัชญาดังกล่าวสะท้อนอยู่ในแนวคิดการพัฒนาระดับที่ 1-9 (อรรถวิกรมวิทยาพงศ์, 2546, น. 27)

แม้ว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้ง 9 ฉบับ จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกันตามบริบทของเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในแต่ละยุคสมัย แต่อาจกล่าวได้ว่าในภาพรวมยังคงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวกระแสหลัก มีรายละเอียด ดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 (2504-2519) เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งในขณะนั้นยังอุดมสมบูรณ์ กลายเป็นสินทรัพย์ที่เป็นศักยภาพของการพัฒนาสังคม ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในระยะสั้น อันเป็นผลให้นโยบายที่เป็นตัวกำหนดแผนงานหลัก โดยไม่ให้ความสำคัญต่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาวที่สืบเนื่องจากการนำทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นขึ้นมาใช้ แต่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรเหล่านั้นขึ้นมาใช้ แต่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติเห็นได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ป่าไม้ ดิน และน้ำ ทำให้เกิดกลยุทธ์ในการป้องกันและฟื้นฟูทรัพยากรเหล่านั้น

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (2520-2524) มีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อเตรียมการสำหรับการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525-2529) เพิ่มการวางแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) เน้นการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติออกไปยังภูมิภาคและจังหวัด เพื่อให้เป็นเจ้าของร่วม แม้ว่าแผนฉบับนี้มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญแต่ในทางปฏิบัติไม่สามารถดำเนินการให้เป็นไปตามแผนได้ทั้งหมด

แผนพัฒนาฉบับที่ 7 (2535-2539) มีวัตถุประสงค์หลักคือ การรักษาความยั่งยืนของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่เหมาะสมอย่างมีเสถียรภาพ ส่งเสริมการกระจายรายได้ การพัฒนาชนบท และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แผนพัฒนาฉบับที่ 8 (2540-2544) เน้นการพัฒนาคนโดยพื้นฐานความเชื่อที่ว่าคนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนา และหัวใจสำคัญของการพัฒนาสังคมคือ การพัฒนา

“คน” เป็นศูนย์กลาง (People-centered Development) ให้เป็นคนที่เรียนรู้ในสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning People in Learning Society) (Ketudat, 1995) และให้ความสำคัญกับชุมชน ในกระบวนการพัฒนา (เสรี พงศ์พิศ, 2547, น. 173)

แผนพัฒนาฉบับที่ 9 (2545-2549) เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช (สำนักงานเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545, น. 3)

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (2550-2554) ประเทศไทยยังคงต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในหลายบริบท ทั้งที่เป็นโอกาสและข้อจำกัดต่อการพัฒนาประเทศ จึงต้องมีการเตรียมความพร้อมของคนและระบบให้สามารถปรับตัวพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตและแสวงหาประโยชน์อย่างรู้เท่าทันโลกาภิวัตน์และสร้างภูมิคุ้มกันให้กับทุกภาคส่วนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (รายงานสำนักงานเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550, น. 3)

และจากการพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมาเองทำให้พบได้ว่าการเจริญเติบโตที่เน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจเป็นเหตุส่วนหนึ่งที่เกิดปัญหาน้ำเสียและปัญหาขยะขึ้นในประเทศ โดยเฉพาะเกิดจากแหล่งน้ำเสียที่มาจากในระบบอุตสาหกรรมอันมาพร้อมกับความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมและขยะซึ่งเป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดการอุดตันของการระบายน้ำในสถานที่ต่าง ๆ จนทำให้เกิดการเน่าเสียของแหล่งน้ำในที่สุด และอีกเหตุที่จะมองข้ามไปไม่ได้ ก็คือ การเจริญเติบโตทางด้านอุตสาหกรรม ก็เป็นเหตุชักจูงให้เกิดการเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ของแรงงานจากชนบทเข้ามาสู่เมือง ก่อให้เกิดปัญหาน้ำเสียจาก แหล่งที่อยู่อาศัยและขยะที่เกิดจากการใช้สอยในครัวเรือนต่าง ๆ ซึ่งมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว พบได้จากปริมาณขยะในกรุงเทพมหานครที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นทุกปี โดยมีรายงานจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ ประจำเดือนพฤศจิกายน 2547 รายงานว่า

...ปริมาณขยะทั่วไปที่เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานคร มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี โดยในปี 2546 มีปริมาณขยะเพิ่มขึ้นเป็น 9,340 ตันต่อวัน โดยคนกรุงเทพฯ 1 คน ผลิตขยะเฉลี่ยประมาณ 1.6 กิโลกรัมต่อวัน ซึ่งกรุงเทพมหานครสามารถเก็บรวบรวมขยะได้ค่อนข้างคงที่ประมาณร้อยละ 98.5 ของปริมาณขยะที่เกิดขึ้นทั้งสิ้นในแต่ละปี โดยยังคงมีขยะตกค้างอยู่จำนวนหนึ่ง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2547, น. 13)

และการที่ขยะส่งผลต่อแหล่งน้ำสาธารณะ ก็มีรายงานว่า

...ขยะที่เกิดขึ้น นับวันจะมีปริมาณมากขึ้น หากไม่สามารถกำจัดได้หมด ก็จะเป็นขยะตกค้าง ส่งกลิ่นเหม็นรบกวน และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรค ขยะที่ตกค้างและ

ถูกทิ้งไว้ นั่น บางส่วนจะย่อยสลายตามธรรมชาติ บางส่วนก็จะถูกชะล้างไหลซึมลงสู่ใต้ดินและแหล่งน้ำตามธรรมชาติต่าง ๆ ซึ่งอาจจะปนเปื้อนสารเคมีหรือของเสียอันตราย และยังทำให้เกิดมลพิษทางสิ่งแวดล้อมอื่นคือ แก๊สอันไม่พึงประสงค์ ทัศนียภาพเสียไป ฯลฯ ทำให้เกิดการร้องเรียนเกี่ยวกับขยะมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น จากร้อยละ 1.4 ของการร้องเรียนทุกประเภทในปี 2543 เป็นร้อยละ 2.3 ในปี 2546 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2547, น. 13)

ดังนั้น การทำความเข้าใจถึงแนวคิดในเรื่องของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจึงมีความสำคัญทำให้เกิดการมองที่กว้างขึ้นและเข้าใจปัญหาได้อย่างเป็นระบบเพิ่มมากขึ้นทำให้เห็นภาพของการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ ในปัจจุบันภาครัฐและภาคเอกชนเริ่มให้ความสำคัญกับการรักษาสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น โดยมุ่งไปที่การเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนมากขึ้น โดยการศึกษาในครั้งนี้มุ่งศึกษากรณีตัวอย่างของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม ด้วยตนเอง ในเขตชุมชนเมืองซึ่งมีโอกาสเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะเรื่องน้ำเสียและปัญหาขยะมากเนื่องจากความแออัดของปริมาณของผู้เข้ามาอยู่อาศัย ว่ามีรูปแบบในการจัดการอย่างไร

ประกอบกับจะพบได้ว่าในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 มีการกล่าวถึง เรื่องของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เช่น

การเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวนประชากรในโลกที่มากขึ้น ได้สร้างแรงกดดันต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของโลกให้เสื่อมโทรมลง ส่งผลกระทบต่อความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ และการเกิดภัยธรรมชาติ บ่อยครั้งขึ้นรวมทั้งการเกิดและแพร่เชื้อโรคที่มีรหัสพันธุกรรมใหม่ ๆ นอกจากนั้น การกีดกันทางการค้าที่เชื่อมโยงกับประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็มีมากขึ้น ประเทศไทยจึงต้องยกระดับมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยปกป้องฐานทรัพยากรเพื่อรักษาความสมดุลยั่งยืนของระบบนิเวศน์ ด้วยการพัฒนาการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพสูงสุดภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วม และปรับรูปแบบการผลิตสินค้าและบริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 10, 2550, น. 14)

ในขณะเดียวกันก็มีการกล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชนเอง โดยได้กล่าวไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนابนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างฐานความมั่นคงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ว่า

เพื่อรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ โดยพัฒนาระบบฐานข้อมูล และสร้างองค์ความรู้ส่งเสริมสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ตลอดจนพัฒนาระบบการจัดการร่วมเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการดูแลทรัพยากรธรรมชาติหลัก ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ ทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง ทรัพยากรแร่ เป็นต้น (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 10, 2550, น. 41) ดังที่ได้นำเสนอในเบื้องต้น ถึงการได้รับรางวัล การมีส่วนร่วมในการรักษาสิ่งแวดล้อมดีเด่นของ กรุงเทพฯ ของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยเฉพาะเรื่อง การแก้ปัญหาหน้าเสียและปัญหาขยะในชุมชน เนื่องจาก การทำงานในชุมชนล้วนได้รับความร่วมมือโดยการมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ อย่างมาก การทำความเข้าใจกับเรื่องแนวความคิดการมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญเช่นกัน เพราะการทำงานให้ประสบความสำเร็จในชุมชน ไม่สามารถที่จะทำความสำเร็จให้เกิดขึ้นได้ด้วยบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่ต้องอาศัยความร่วมมือของคนที่อยู่ในชุมชนร่วมกัน ความสำเร็จจึงจะเกิดขึ้นได้สมบูรณ์และยั่งยืนซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมนั้นมีปรากฏในการรัฐธรรมนูญฉบับปี 2550 ในส่วนที่ 8 ของรัฐธรรมนูญฉบับปี 2550 มาตราที่ 84 ความว่า

- (1) การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและการกำหนดการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินนั้นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยและ
- (4) ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวนบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล เป็นต้น

การมีส่วนร่วมนั้นได้มีผู้ศึกษาและให้ความหมายไว้หลายประการแต่มีความสอดคล้องกัน เช่น อคิน รพีพัฒน์ (2527) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าทุกอย่างเป็นเรื่องราวของประชาชนเป็นผู้ร่วมกันคิดขึ้นมาและร่วมกันดำเนินการขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง ซึ่งขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน มีดังนี้ คือ การค้นหาปัญหาการตัดสินใจเลือกแนวทางการแก้ปัญหา การวางแผนการแก้ไข การปฏิบัติงานตามแผนและการประเมินผล ส่วนโคเฮน และ อัฟฮอฟ (Cohen & Uphoff, 1980, อ้างถึงใน สุรัสวดี หุ่นยนต์, 2528, น. 17) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมเป็น 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (implementation) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (benefits) และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation) โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นตอนการตัดสินใจมาก เนื่องจากการตัดสินใจจะมีความสัมพันธ์ต่อการปฏิบัติการ การรับผลประโยชน์และการประเมินผลโดยตรง รวมทั้งการประเมินผลจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการตัดสินใจด้วยนอกจากนี้ ฌ็อง วุฒิธรรมรักษา (2526, น. 16) ได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมเป็น ร่วมประชุม ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วม

ออกเงินวัสดุอุปกรณ์ และร่วมเป็นกรรมการ ส่วนสุรสวัสดิ์ หุ่นยนต์ (2528, น. 25) ได้กำหนดขั้นตอนของการศึกษามีส่วนร่วมไว้ 5 ขั้นตอน คือ การค้นพบปัญหา วิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางโครงการแก้ปัญหา การปฏิบัติตามโครงการ การรับผลประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ และการประเมินโครงการ

จากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการศึกษามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงนั้นต้องพิจารณาการมีส่วนร่วมตั้งแต่การร่วมคิดร่วมตัดสินใจในการค้นหาปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหา การร่วมในการปฏิบัติการแก้ไขปัญหา และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล อย่างไรก็ตาม การที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมในขั้นตอนใดนั้นขึ้นอยู่กับว่าผู้นั้นมีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมเพียงใด ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมโดยตรงย่อมมีโอกาสมากกว่าผู้ที่ไม่ได้มีความรับผิดชอบโดยตรง ซึ่งผลการศึกษาของ สุรสวัสดิ์ หุ่นยนต์ (2528, น. 119) ได้ศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนพบมากในขั้นตอนของการปฏิบัติกิจกรรม ส่วนการมีส่วนร่วมในขั้นตอนอื่น ๆ พบน้อยมาก

ผู้ศึกษาได้ใช้เป็นแนวทางศึกษามีส่วนร่วมของคนในชุมชนเขตทุ่งโพธิ์ระ 3-4-5 ซึ่งเป็นชุมชนเมือง กล่าวคือ เป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในมิติทางด้านสังคม กล่าวคือ ศึกษาขั้นตอนของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมและการมีส่วนร่วมในการติดตามผล โดยมุ่งเน้นศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเมือง ที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำที่เชื่อมต่อไปถึงแม่น้ำเจ้าพระยาในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาน้ำเสียในชุมชนเขตทุ่งโพธิ์ระ 3-4-5 ซึ่งพบได้ว่าประสบความสำเร็จคือสามารถแก้ไขปัญหาน้ำเสียและปัญหาขยะ ในชุมชนได้ จนได้รับรางวัลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาน้ำเสียและปัญหาในชุมชนของกรุงเทพมหานคร ฯ ซึ่งในขั้นตอนของการปฏิบัติกิจกรรมของคนในชุมชน นับได้ว่าเป็นขั้นตอนการมีส่วนร่วมที่ชาวบ้านทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมมากที่สุด ส่วนการมีส่วนร่วมในขั้นตอนอื่น ๆ นั้น จะศึกษาเป็นประเด็นรองลงไป จากการให้ความหมายของ นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายที่ค่อนข้างใกล้เคียงกัน เช่นที่จะได้นำเสนอต่อไป

โดย วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2530, น. 61) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า กระบวนการที่ส่งเสริมชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ชาวบ้านทั้งในรูปของส่วนบุคคลและกลุ่มคนต่าง ๆ ให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมใด กิจกรรมหนึ่ง หรือหลายกิจกรรม โดยจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มิใช่เข้าร่วมเพราะผลรางวัลตอบแทน และที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องสอดคล้องกับชีวิต ความจำเป็น ความต้องการ และวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย

นรินทร์ชัย (2538, น. 19) ระบุว่า การมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชน เข้ามาเกี่ยวข้อง ในกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินโครงการและร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย

หรือความหมายที่แท้จริงของการมีส่วนร่วมของมวลชน ตามที่คณะกรรมการบริหาร เพื่อประสานงานเฉพาะกิจในการพัฒนาชนบทขององค์การสหประชาชาติ (อ้างถึงใน นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2538, น. คำนำ) คือ ความมานะพยายามร่วมกันของบุคคลที่เกี่ยวข้องที่จะรวมพลัง ความพยายามและทรัพยากรใด ๆ ที่เห็นควรนำมาใช้ให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่เขาตั้งไว้ การมีส่วนร่วม จึงเป็นกระบวนการของการกระทำอย่างเข้มแข็ง ที่ผู้มีส่วนร่วมได้ริเริ่ม และลงมือกระทำ ตามความคิดและวิจารณญาณของตนเอง รวมทั้งเป็นการบวนการที่พวกเขาสามารถควบคุมได้ ส่วนความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมอย่างผิวเผิน อันเป็นเพียงการเอาคนมาร่วมกระทำกิจกรรมบางอย่าง ตามความคิดหรือการวางแผนของผู้อื่น และควบคุมโดยผู้อื่น นั้น ไม่อาจยอมรับได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มี เป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจาก สาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือ การให้ข้อมูล ต่อสาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่น่าเสนอหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วม ในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุก ๆ คน (วันชัย วัฒนศัพท์, 2543, น. 19)

การมีส่วนร่วมของประชาชนยังจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจาย อำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่รู้ปัญหา และความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็น การเปิดกว้างในความคิดเห็นโดยการสื่อสารสองทางในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้นไม่สามารถใช้เกณฑ์หนึ่งมาตัดสินใจได้เหมือนกัน

(อ้างถึงใน ถวิลวลี บุรีกุล, 2548, น. 15)

การมีส่วนร่วมที่ดี จึงควรมีลักษณะที่แต่ละฝ่ายที่เข้ามาร่วมได้ประโยชน์ด้วยกัน แต่ อาจไม่เป็นเช่นนั้นตลอด เพราะบางช่วงบางเวลาที่จะได้ประโยชน์ถ้วนหน้าอาจจะต้องเสียประโยชน์ บ้าง อย่าง เช่น เสียความเป็นส่วนตัว เสียความเป็นอิสระไปบ้าง หรือได้บางอย่างเสียบางอย่าง แม้กรณีการแต่งงานระหว่างชาย-หญิง ในอดีตเคยมีการใช้คำว่า ได้-เสีย กันหมายถึง ไม่มีใครได้ ทุกสิ่งทุกอย่างฝ่ายเดียว แต่เพื่อที่จะได้ บางโอกาสก็ต้องยอมเสียบ้าง เช่นกัน เช่น เสียความเป็น ส่วนตัว เสียโอกาสที่ตนจะอยู่กับบิดามารดาตน ไปอยู่กับคนอื่น ๆ แต่ก็ ได้ อยู่กับคนที่ตนรักแบบ

สามี ภรรยา หรือ ได้ ความสุข เป็นต้น ดังนั้น เพื่อให้คนเข้ามามีส่วนร่วม ฝ่ายที่เคยทำคนเดียว มีอำนาจคนเดียว ควรต้องคำนึงว่า ตนหรือฝ่ายของตนอาจเสียอำนาจไปบ้าง หรือเสียความเป็นส่วนตัวที่ไม่ต้องการให้ฝ่ายอื่นทราบเรื่องอะไรบ้างจึงอาจรู้สึกอึดอัดกับการให้ผู้อื่นเข้ามามีส่วนร่วม แต่ก็ควรคำนึงถึงความเป็นจริงที่ตนก็มีส่วนได้ทางอ้อมด้วย (อ้างถึงใน นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2538, น. 3-4)

โดยสรุป การมีส่วนร่วม คือ การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้ามาร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยอย่างเต็มที่และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มจากขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ ซึ่งข้อมูลจากพื้นที่ในการศึกษาในเบื้องต้น พบว่าลักษณะของการมีส่วนร่วมในชุมชนเขตไพเราะ 3-4-5 นี้ ได้มีลักษณะของคณะกรรมการชุมชนที่ร่วมกันพิจารณาแก้ปัญหาของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของประเด็นปัญหาวิธีการแก้ไข และการทำงานร่วมกันล้วนเกิดมาจากกลุ่มคณะกรรมการชุมชนก่อน โดยการกำหนดประเด็นปัญหาในการแก้ไข ล้วนมุ่งแก้ไขเฉพาะหน้าก่อน จากนั้นก็ได้ริเริ่มวางแผนในการแก้ไขปัญหามาระยะยาว โดยการแก้ไขปัญหากลุ่มคณะกรรมการพยายามให้เกิดขึ้นจากความสามัคคีร่วมใจของคนที่ย้ายในชุมชน เป็นสำคัญ ทั้งนี้อาจจะมีทั้งกลุ่มที่สามารถทำได้ตลอดและอาจจะมาช่วยได้ในบางครั้ง บางคราว แต่กิจกรรมก็ได้จัดให้มีขึ้นเป็นประจำ ซึ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมเหล่านี้ ได้มีการนำเสนอโดย ประยุกต์จากแนวคิดของ Brenes ดังนี้

ลักษณะการมีส่วนร่วม

ลักษณะการมีส่วนร่วมที่ประยุกต์จาก Brenes (1994, p. 4) มีประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณา 10 ประการ

1. มีคณะผู้บริหารการมีส่วนร่วมพิจารณา เพื่อวางแผนดำเนินการให้เหมาะสมว่าจะให้บุคคลใด กลุ่มใด เข้ามามีส่วนร่วมเมื่อใด และโดยวิธีใด โดยคณะผู้บริหารการมีส่วนร่วมนี้ ควร มีตัวแทนผู้ได้รับผลกระทบในจำนวนมากพอ

2. ระยะเวลาและสถานที่ในการมีส่วนร่วมกับโครงการ โดยหลักการควรต้องให้ผู้มีส่วนได้-เสีย เข้ามีส่วนร่วมให้ต่อเนื่อง ตามวงจรชีวิตของโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จนโครงการยุติหรือหากคณะบริหารเห็นว่าเหมาะสมอาจจัดให้มีส่วนร่วม ในกิจกรรมที่แต่ละคนเกี่ยวข้องด้วยจริง ๆ เท่านั้นก็ได้

3. การมีส่วนร่วมนี้ ตามธรรมชาติอาจเกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอหรือตลอดเวลาก็ได้ เช่น เวลาเกิดภัยพิบัติ แต่ละคนก็มาช่วยกัน แต่เมื่อหมดภัยแล้ว ก็กลับไปแยกกันอยู่เช่นเดิม แต่ถ้าตั้งองค์กรประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมแก้ปัญหาในภัยพิบัติต่าง ๆ ในพื้นที่กว้างขวางขึ้นอาจต้องการตัวแทนประชาชนมีส่วนร่วมในเวลาที่ยาวนานขึ้น และอาจใช้วิธีการมีจุดหมายข่าวแจ้งเรื่องไปยังประชาชนหรือคนในชุมชนทั่วไปก็ได้

4. จะให้การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายปลายทาง (end) หรือจะให้เป็นแนวทาง (mean) คือ จะให้เพียงบุคคลต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องก็พอใจคิดว่าบรรลุวัตถุประสงค์บางสิ่งแล้วหรือพิจารณาว่าการมีส่วนร่วมเป็นแนวทางที่ต้องทำให้ดี โดยตอบให้ได้ว่า “หลังจากการมีส่วนร่วมแล้ว จะได้มีอะไรดีขึ้น และควรเกิดขึ้นอีกบ้าง ?” อันเป็นการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมที่เป็นวิธีการหรือกระบวนการที่ต้องดำเนินไปอย่างมีคุณภาพ ซึ่งทำให้งานเกิดความสำเร็จดียิ่งขึ้น

5. การมีส่วนร่วมนั้น มีมิติทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ

5.1 ทางด้านปริมาณนั้น ถ้ามีคนมามีส่วนร่วมมากก็ควรทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันดีขึ้นมาก และเมื่อความสัมพันธ์ดีขึ้นมาก ก็จะทำให้องค์กรทางสังคมก่อตัวขึ้น

5.2 ทางด้านคุณภาพ ควรให้การมีส่วนร่วม มีมิติ ที่จะช่วยขัดขวางความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างบุคคล หรือความเป็นนายเป็นบ่าวกัน เปลี่ยนเป็นให้มีส่วนร่วมอย่างเสมอภาคกันยิ่งขึ้น จึงจะถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่มีคุณภาพดี

6. สถานการณ์การมีส่วนร่วมนั้น ต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงมิใช่ เกิดขึ้นจากการออกคำสั่ง แต่จะต้องสร้างขึ้นเอง ดังนั้น การที่จะให้ผู้สั่งว่าให้ มาร่วมกันให้เต็มที่นะ แล้วคนก็ออกมาร่วมกัน คงไม่ค่อยเกิดขึ้นได้ วิธีการมีส่วนร่วมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดกระบวนการที่ดี ต้องใช้ความพยายามเพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

7. การมีส่วนร่วมรับรู้สภาพปัญหาโดยมีส่วนร่วมจะทำให้คนในชุมชนได้รู้สภาพที่เป็นจริงมากขึ้น การมีส่วนร่วมเพื่อค้นหาปัญหา ทำให้เมื่อเห็นปัญหาแล้วจะนำความมุ่งมั่นที่จะคิดหาทางแก้ไขด้วยกันและร่วมแก้ไขปัญหานั้น ๆ ได้ จะทำให้เป็นบทเรียนที่จะแก้ปัญหากันเองต่อไปได้

8. คนที่อยู่ร่วมกันชุมชนส่วนใหญ่ มิได้ใช้ชุมชนเป็นเพียงที่รวมคนคล้ายเอาก้อนหินมากองรวมกันเท่านั้น แต่คนในชุมชนหนึ่ง ๆ มักมีความผูกพันเอื้ออาทรต่อกัน มีค่านิยมร่วมกัน และมีความรับผิดชอบต่อชุมชน เป็นต้นร่วมกัน

9. ควรให้การมีส่วนร่วมมีลักษณะปณารมณชั้นประกอบไปบ้าง เพราะในสังคมไทย การมีอารมณชั้น จะช่วยให้บรรยากาศการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้ดี ดังนั้น ในการประชุมถ้าใช้อารมณชั้น ดนตรี เกมส์ กีฬา เข้าร่วมด้วยจะสร้างอารมณการมีส่วนร่วมให้เพิ่มขึ้นได้

ซึ่งจากแนวคิดที่นำเสนอมาก็ตรงกับแนวคิดระดับการมีส่วนร่วมตามแนวทางการพัฒนาชุมชน ของ ท่านอาจารย์ นรินทรชัย ได้จัดแบ่งไว้ว่า

ระดับการมีส่วนร่วมตามแนวทางการพัฒนาชุมชน

เรื่องของระดับการมีส่วนร่วมมักพบว่าขึ้นอยู่กับแต่ละพื้นที่ ว่าคนในพื้นที่มีจิตสำนึกแค่ไหน และเรื่องของผลประโยชน์ ที่ส่งผลกระทบต่อความต้องการของคนในพื้นที่ เป็นอย่างไร ซึ่งก็เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมได้เช่นกัน ดังนั้น ระดับของการมีส่วนร่วม ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ก็คงจะพอแบ่งได้กว้าง ๆ เป็นระดับสูง กับระดับต่ำ จากการศึกษา ของ วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ (2551, น. 399-400) ก็ได้แบ่งระดับของการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ 2 ระดับเช่นกัน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในระดับต่ำ ซึ่งอาจเกิดจากเงื่อนไขการทำงานของภาครัฐที่มีข้อจำกัดในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม หรืออาจจะเกิดจากความไม่เข้าใจของเจ้าหน้าที่ ภาครัฐต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน อาทิ ภาครัฐอาจจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมก็จริง แต่การเข้าร่วมของประชาชนมิได้เกิดจากความต้องการของประชาชนเอง หากแต่เกิดจากรัฐเป็นผู้ริเริ่ม วางแผน และตัดสินใจในกิจกรรมนั้น ๆ แล้วดึงเอาภาคประชาชนเข้ามาร่วมรับรู้และร่วมรับมอบหมายให้ดำเนินการ ซึ่งจะเกิดความไม่ยั่งยืนและจะยกเลิกไปเมื่อรัฐยุติโครงการ

2. การมีส่วนร่วมในระดับสูง ซึ่งถือเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริง โดยที่ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจและเข้าร่วมในทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่คิดค้นหา กิจกรรมที่จะทำร่วมกัน ตัดสินใจ ทำกิจกรรมนั้น ๆ และปฏิบัติตามกิจกรรมนั้น ๆ โดยเล็งเห็นถึงคุณค่าและประโยชน์จากการดำเนินการ จนกระทั่งเกิดความรู้สึกว่ากิจกรรมนั้น ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในชีวิตประจำวันและเป็นหน้าที่ที่จะต้องทำ การมีส่วนร่วมในระดับนี้จะเกิดความยั่งยืน

ซึ่งสิ่งที่ขาดไปไม่ได้เลยสำหรับการทำงานให้ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหา โดยการมีส่วนร่วมคือ ปัจจัยและแนวทางที่จะกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม ซึ่ง ปาวิชาติ และคณะ ได้นำเสนอปัจจัย ไว้หลายส่วนด้วยกัน ซึ่งจากข้อมูลเบื้องต้น ของชุมชนก็มีความใกล้เคียงกับการทำงานของชุมชนเกตุโพธิ์เราจะไม่ว่าจะเป็นปัจจัยเรื่องการจัดการการใช้ สื่อต่าง ๆ ช่วยสนับสนุนในการทำกิจกรรม การมีส่วนร่วมรับรู้และเต็มใจที่จะช่วยทำของคนในชุมชน จนเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในที่สุด ดังจะได้นำเสนอต่อไป

ปัจจัยและแนวทางการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม

เพื่อหาแนวทางให้เกิดการมีส่วนร่วมของแต่ละฝ่ายให้มากขึ้น จะพิจารณาถึงปัจจัยที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมงานกัน ซึ่งปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2542, น. 130-132) ได้กล่าวถึงไว้ ซึ่งประมวลโดยสรุปได้ดังนี้

ปัจจัยด้านการจัดการ

ปัจจัยต่อไปนี้เป็น การกระตุ้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายวิจัย และฝ่ายส่งเสริมทางการเกษตร ซึ่งระบุว่าต้องทำให้ได้อย่างน้อย 7 ประการ คือ

1. พัฒนาการให้เกิดการมีส่วนร่วมในพันธกิจและเป้าหมาย

เป็นงานสำคัญที่ ทางฝ่ายจัดการต้องให้ผู้มีส่วนร่วมนั้นต้องร่วมในเป้าหมาย และเป็นพันธกิจร่วมกัน ที่แต่ละฝ่ายต้องร่วมมือกัน

เรื่องนี้แม้จะยากลำบาก แต่ก็จำเป็นต้องทำ เพื่อจะเปลี่ยน โดยประการสำคัญ ต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมขององค์กร โดยเฉพาะของบุคลากรที่มีต่ออาชีพของตน เช่น นักวิจัยที่จะให้เกษตรกรมีส่วนร่วมก็ต้องเปลี่ยนแนวคิดจากที่วิจัย เพื่อความเป็นเลิศทางสาขาวิชาการ และการตีพิมพ์ผลงานในวารสารนานาชาติ มาเป็นการที่จะวิจัยหรือพัฒนาโดยช่วยกันสร้างเทคโนโลยีที่เกษตรกรจะนำไปใช้ได้ ซึ่งจากการกระทำเช่นนี้เป็นกระบวนการที่ยากลำบาก เพราะเป็นการเปลี่ยนระบบการจัดการทั้งหมด แต่เป็นสิ่งที่ผู้จัดการต้องทำ เพื่อสร้างพื้นฐานงานที่มีส่วนร่วม โดยรวม ๆ ต้องสร้างปัจจัยกระตุ้นการมีส่วนร่วมต่อไป นี้ คือ

- เป็นผู้นำในกิจกรรมการมีส่วนร่วมโดยทำให้เห็นได้ชัดเจน และเป็นลำดับขั้นตอน
- ให้รางวัลและสิ่งจูงใจแก่ผู้ทำงานด้านการมีส่วนร่วมใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น

การร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา การอบรมร่วมกัน การร่วมจัดลำดับปัญหา และการร่วมวางแผนเพื่อให้เป็นไปตามลำดับขั้นตอนของงานแบบที่มีส่วนร่วม

2. ส่งเสริม (ด้วยสื่อต่าง ๆ) ให้เกิดความเข้าใจของการที่ต้องพึ่งพากันหรือร่วมกัน

การจะเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมนั้นคงไม่ใช่ผู้จัดการเท่านั้น แต่ต้องกระจายข้อมูลให้ทุกคนให้ทราบร่วมกันว่าถ้า ต่างคนต่างทำงาน โดยไม่เข้ามามีส่วนร่วมกัน งานก็ออกมาอย่างไม่มีคุณค่า ผู้จัดการจึงควรกระทำดังนี้

- ให้ความรู้ถึงความจำเป็นที่ฝ่ายหนึ่งต้องพึ่งผลงานของอีกฝ่ายหนึ่ง โดยการส่งเสริมความร่วมมือในอาชีพและการปรับปรุงระบบการสื่อสาร
- สร้างโอกาสให้เจ้าหน้าที่คุ้นเคย กับการวิจัยการทำงานและแนวทางทำงานของตน โดยใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น การสัมมนา การไปดูงานภาคสนามร่วมกับการประชุมพบทวงงานร่วมกัน และกิจกรรมการมีส่วนร่วมในอาชีพอื่น ๆ

- สนับสนุนฝ่ายต่าง ๆ ให้ทำงานร่วมกันในการหาสมมติฐานของปัญหาและการจัดลำดับปัญหา
- ใช้แรงดันให้เกิดผลงานโดยให้ทุกฝ่ายเห็นว่า ต้องพึ่งพามีส่วนร่วมกันจึงเป็นความสำเร็จ
- ให้รางวัลตามผลงานที่ทำร่วมกัน มีใบให้ตามงานที่แต่ละฝ่ายทำกิจกรรมมา

3. หาความเห็นชอบร่วมกันในงานที่แต่ละฝ่ายจะรับไปทำ

ความไม่ชัดเจนในบทบาท ที่แต่ละฝ่ายจะรับผิดชอบ มักนำความเสียหายแก่เป้าหมายของงานได้ โดยเฉพาะการที่บางฝ่ายเคยได้อำนาจ แล้วต้องสูญเสียอำนาจไป

การที่คาดหวังว่าอีกฝ่ายจะทำอะไรแล้วไม่ทำโดยไม่มีผลมาสานต่อกัน นับว่าเกิดผลเสียหายอย่างมากเคยมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ประเทศ Zimbabwe โดยกลุ่มนักวิจัยที่เกิดความวุ่นวายอย่างมากเมื่อเจ้าหน้าที่ส่งเสริมไม่ได้จัดการการทดลองที่ไร่นาอย่างเหมาะสม ทั้งนี้เพราะเป็นส่วนหนึ่งของหน้าที่ที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมเท่านั้นที่ต้องทำ (Ewell, 1989, p. 19)

ดังนั้น ผู้จัดการโครงการต้องสร้างปัจจัยเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมต่อไปนี้

- พัฒนานโยบายที่ชัดเจนถึงบทบาทและหน้าที่ที่ชัดเจนแล้วทำความเข้าใจทั่วกัน
- สร้างให้เห็นความเห็นพ้องต้องกัน ของผู้ร่วมงานทุกฝ่าย แทนที่จะประกาศมาทันทีทันใด
- ต้องมั่นใจว่าแต่ละกลุ่มนั้นได้รับบทบาทที่ถูกกฎระเบียบ เป็นไปได้และมีความสำคัญ
- มีสิ่งจูงใจแก่ผู้ที่ทำหน้าที่ตามบทบาทดังกล่าว
- ให้พยายามจัดประชุมร่วมเพื่อวางแผน และการประชุมวิเคราะห์ผลทดลองที่ออกมา เพื่อที่แต่ละกลุ่มจะได้ทราบว่าฝ่ายตนเองต้องทำในสิ่งที่ฝ่ายอื่น ๆ ต่างก็พึ่งพิงซึ่งกันและกัน
- สนับสนุนกิจกรรมร่วมกันต่าง ๆ เพื่อให้แต่ละกลุ่มเห็นว่าจะทำงานร่วมกันได้ โดยการใช้สื่อต่าง ๆ กระจายข่าวสารเป็นประจำ

4. สร้างความไว้วางใจต่อกัน

การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อแต่ละฝ่ายคิดว่าผู้ร่วมงานนั้น มีความสามารถและเป็นที่ยอมรับไว้วางใจกัน ถ้าหากเห็นว่ากลุ่มใดจะทำงานร่วมด้วยกันไม่ได้ หรือไม่เต็มใจจะร่วมงานหรือไม่เห็นด้วยกับการในการร่วมงาน ก็จะทำให้เกิดปัญหาขึ้นได้

5. สร้างความมั่นใจว่าแต่ละฝ่ายจะได้รับประโยชน์จากการมีส่วนร่วมกันทำงาน

เป็นความจำเป็นที่จะสนับสนุน ให้แต่ละฝ่ายเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมกันแล้วเกิดผลดีมากกว่าค่าใช้จ่ายที่เสียไป ผู้จัดการโครงการจะต้องไว้วางใจต่อความรู้สึกที่จริงจัง กระตุ้นความสนใจให้ทุกฝ่ายเห็นคุณค่าของงานที่ทำ

ปัจจัยด้านการสื่อสาร

การสื่อสารเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมนั้น คือ การมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองและสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชน จากนั้นพยายามพิสูจน์ให้เห็นว่าเขาสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เขาคิดว่าเหมาะสมได้โดยกล้าแสดงความรู้สึกนึกคิด การระดมปัญหาออกมา การวิเคราะห์ปัญหา และหาวิธีการแก้ไขปัญหานั้นได้ โดยภาพรวมการสื่อสารที่จะมาสนับสนุน ควรมีลักษณะ ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2542, น. 26-37; ทวีศักดิ์ ก่ออนันตกุล, 2541, น. 20-22; นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2544, น. 57-59; ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2542, น. 4-5)

1. หาทางให้ทั้ง 2 ฝ่ายเกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน
2. ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (participatory communication) คือ เน้นแบบสนทนาโต้ตอบระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลทั้งต้องมีทักษะในการคิด ฟัง และเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น อันทำให้เกิดการเปลี่ยนข่าวสารกันอย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่การเกิดจิตสาธารณะ (public conscious) ร่วมกันได้
3. มีความหลากหลาย ผสมผสานกันในการใช้สื่อหลายชนิดทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อภาพ สื่อเสียง สื่อกิจกรรม และสื่อบุคคล
4. ควรเป็นการใช้สื่อเพื่อเข้าถึงบุคคลทั้งกลุ่มที่อาจเสียประโยชน์และสาธารณชนทั่วไปเพื่อให้รับรู้เข้าใจ เกิดความรู้สึกเห็นชอบ และร่วมสนับสนุน
5. การสื่อสารนั้นใช้ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
6. สื่อบุคคลนั้น ควรเริ่มด้วยการแต่งกายชุดสุภาพ เรียบง่าย หลีกเลียงสัญลักษณ์ของอำนาจ วางตัวสบาย ๆ เป็นกันเอง สนทนาด้วยคำถามง่าย ๆ ใกล้ตัว ใกล้ครอบครัว และใกล้ใจ ใช้น้ำเสียงอ่อนโยน นุ่มนวล ปลูกฝังให้แสดงความคิดเห็น กระตุ้นให้เกิดทัศนคติที่ว่าพวกเขาจะทำได้ ไม่คำนึงถึงความไม่สันทัดในภาษาวิชาการของชาวบ้าน ฯลฯ
7. ใช้หลักการบริหารนิยธรรม ในพระพุทธศาสนา อันเป็นธรรมเพื่อความเจริญที่มีประเด็นสำคัญส่วนหนึ่งระบุว่า

- 7.1 หมั่นประชุมเป็นเนืองนิตย์
- 7.2 พร้อมเพรียงกัน (เริ่มและเลิกพร้อมเพรียงกัน)
- 7.3 พร้อมเพรียงกันกระทำกิจที่พึงควรกระทำ

กระบวนการหรือขั้นตอนการเรียนรู้การมีส่วนร่วม ได้ดัดแปลง มาจากเทคนิคกระบวนการวางแผนการมีส่วนร่วม (Appreciate Influence Control: A-I-C) ซึ่งเป็นงานวิจัยของ (ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์, 2543, น. 183-193) การพัฒนาชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การเปิดโอกาสให้บุคคลและผู้แทนของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และรับผิดชอบเป็นการ

กำหนดทิศทางในการพัฒนาชุมชน ร่วมตัดสินใจอนาคตของชุมชน ร่วมดำเนินกิจกรรมการพัฒนา และร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น กระบวนการ A-I-C จะช่วยให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผน และตัดสินใจ ร่วมสร้างความเข้าใจในการดำเนินงาน สร้างการยอมรับ ความรับผิดชอบในฐานะสมาชิกของชุมชน เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และเกิดความภาคภูมิใจผลงานที่ตนมีส่วนร่วม กระบวนการพัฒนาชุมชนจึงเกิดความต่อเนื่องเข้มแข็งและก่อให้เกิดความสำเร็จ

ซึ่งกระบวนการ A-I-C ที่มีการนำเสนอโดย ธีรพงษ์ แก้วหาญ มีใจความดังต่อไปนี้

1. กระบวนการ A-I-C ช่วยให้ประชาชนและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชน ที่เข้ามามีส่วนร่วม มีความกระตือรือร้น ในการเข้าร่วมพัฒนาชุมชนท้องถิ่น
2. กระบวนการแบบมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้แทนกลุ่มต่าง ๆ ประชาชน โดยเฉพาะผู้รู้ กลุ่มคนจน ผู้ด้อยโอกาส ผู้หญิงและเยาวชน เข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด กำหนด แนวทางการพัฒนา และจัดสรรทรัพยากร การมีส่วนร่วมในกิจกรรม และเสริมสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการรวมพลังเชิงสร้างสรรค์
3. ประชาชน กลุ่มองค์กรต่าง ๆ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของทั้งกิจกรรมโครงการ ผลของการพัฒนาและความเป็นเจ้าของชุมชนท้องถิ่น ทำให้เกิดควมมีพลัง รู้ถึงศักยภาพในการพึ่งพาตนเอง
4. องค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เรียนรู้ที่จะเข้าร่วมมือกันในการพัฒนาอย่างประสานสอดคล้อง

กระบวนการ A-I-C ช่วยให้เกิดการระดมแนวคิดที่สร้างสรรค์ มีส่วนร่วม และเสริมสร้างพลังของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนา

กระบวนการ A-I-C เป็นการประชุมที่ก่อให้เกิดการทำงานร่วมกันเพื่อจัดทำแผน เป็นวิธีการที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีเวทีพูดคุย แลกเปลี่ยน ความรู้ประสบการณ์ นำเสนอ ข้อมูลข่าวสารที่จะทำให้เกิดความเข้าใจถึงสภาพปัญหา ความต้องการ ข้อจำกัด และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เป็นกระบวนการที่ช่วยให้มีการระดมพลังสมองในการศึกษา วิเคราะห์ พัฒนาทางเลือก เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา เกิดการตัดสินใจร่วมกัน เกิดพลังของการสร้างสรรค์และรับผิดชอบต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น กระบวนการ A-I-C มีขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation: A) คือ ขั้นตอนของการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นตอนนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงความคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ เป็นประชาธิปไตย ยอมรับในความคิดเห็นของสมาชิก โดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงความคิดเห็น แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ การวิเคราะห์สภาพการณ์ของหมู่บ้าน ชุมชนหรือตำบลในปัจจุบัน (A1) และการกำหนดอนาคตหรือวิสัยทัศน์ อันเป็นภาพพึงประสงค์ในการพัฒนาว่าต้องการอย่างไร (A2)

2. ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence: I) คือ ขั้นตอนการหาวิธีการ และเสนอทางเลือกในการพัฒนา ตามที่ได้สร้างภาพพึงประสงค์ หรือที่ได้ช่วยกันกำหนดวิสัยทัศน์ไว้ (A 2) เป็นขั้นตอนที่จะต้องช่วยกันหามาตรการ วิธีการ และค้นหาเหตุผล เพื่อกำหนดทางเลือกในการพัฒนา กำหนดเป้าหมาย กำหนดกิจกรรม และจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมโครงการโดยแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ การคิดกิจกรรมโครงการที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามภาพพึงประสงค์ (I1) และการจัดลำดับความสำคัญของกิจกรรม โครงการ (I2)

3. ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control: C) คือ การยอมรับและทำงานร่วมกัน โดยนำเอาโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติ และจัดกลุ่มผู้ดำเนินการ ซึ่งจะรับผิดชอบโครงการ โดยขั้นตอนกิจกรรมประกอบด้วย 2 ส่วน คือ การแบ่งความรับผิดชอบ (C1) และการตกลงรายละเอียดของการดำเนินงาน จัดทำแผนปฏิบัติ (C2) (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2552, น. 307)

ซึ่งในชุมชนเขตไพเราะ 3-4-5 ซึ่งเป็นกรณีศึกษามีรูปแบบของการทำงานแบบมีส่วนร่วมมาก ทำให้ความสำเร็จที่เกิดขึ้น จึงมีลักษณะเป็นขั้นตอนแต่โดยส่วนมากจะอยู่ในช่วงของการทำกิจกรรมเป็นส่วนใหญ่ ทำให้การร่วมแก้ไขปัญหาน้ำเสียและปัญหาขยะสามารถทำให้ประสบความสำเร็จได้ โดยความร่วมมือของผู้อาศัยอยู่ในชุมชนนั่นเอง ดังนั้น จึงมีความจำเป็นต้องทราบและทำความเข้าใจในรายละเอียดเกี่ยวกับ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม ซึ่งจะใช้เป็นกรอบในการศึกษาระบวนการทำงานของผู้นำชุมชนและ ผู้อาศัยอยู่ในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาต่อไป

แนวคิดเรื่องการแก้ไขปัญหาน้ำเสีย ตามแนวทางพระราชดำริ

จากข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นในการศึกษาโครงการพระราชดำริฯ ในหลวงท่านได้เสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหาน้ำเสียไว้หลายวิธีการ แต่วิธีที่ดูเหมือนจะง่ายที่สุด ลงทุนน้อยที่สุด ก็คือ วิธีการใช้ผักตบชวากรองสารพิษ เพราะผักตบชวาเป็นวัชพืชที่ขึ้นอยู่ทั่วไปในแหล่งน้ำ รักษาสภาพแหล่งน้ำได้ และ ในหนังสือประกาศเกียรติคุณของชุมชนที่ได้รับรางวัล การมีส่วนร่วมในการรักษาสิ่งแวดล้อมดีเด่น ประจำปี 2550 ซึ่งทางกรุงเทพมหานคร ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ ได้กล่าวถึงชุมชนที่ได้รับรางวัลที่ 1 ไว้ว่า

ชุมชนเขตไพเราะ 3-4-5 ได้มีการนำแนวคิดตามแนวทางพระราชดำริมาใช้ โดยวิธีการเหล่านี้มีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหาน้ำเสียอย่างมาก เพราะใช้งบประมาณในการแก้ไขปัญหาน้อย โดยใช้ทรัพยากรเท่าที่มีอยู่พอหาได้ หรือไม่ก็เป็นอุปกรณ์ที่หาซื้อได้ในราคาไม่แพง เช่น การใช้ผักตบชวาที่มีขึ้นตามแหล่งน้ำทั่วไป ช่วยกรองสารพิษใน

แหล่งน้ำเสีย การทำเครื่องดักไขมัน โดยใช้อุปกรณ์ราคาไม่แพง ที่คิดขึ้นเอง โดยแนวทางพระราชดำริ ก็เป็นแรงบันดาลใจอีกอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ผู้นำชุมชนเขตไพเราะ 3-4-5 ต้องการทำให้สำเร็จเพื่อเจริญรอยตามพระราชดำริ และสามารถใช้ได้ผลจริง . .

ซึ่งเทคโนโลยีระบบบำบัดน้ำเสียด้วยหญ้ากรองน้ำเสีย ในเรื่องนี้มีพระราชดำรัสไว้ว่า “แล้วก็ต้องทำการเรียกว่าการกรองน้ำให้น้ำนั้นไม่ให้โสโครก แล้วปล่อยน้ำลงมาที่ เป็นที่ทำการเพาะปลูก หรือทำทุ่งหญ้า หลังจากนั้นน้ำที่เหลือก็ลงทะเล โดยที่ไม่ทำให้น้ำนั้นเสีย” (การแก้ปัญหา น้ำเสียที่ได้พระราชทาน เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2533)

โดยน้ำเสียจากชุมชน เป็นปัญหาหลักประการหนึ่งทั้งในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาและชุมชนอื่น ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก น้ำเสียเหล่านี้สามารถแก้ไขและ/หรือปรับปรุงสภาพให้ดีขึ้นด้วยการบำบัดเพื่อให้มีคุณภาพที่ดีขึ้น เทคโนโลยีที่ใช้ในการบำบัดน้ำเสียมีอยู่อย่างหลากหลายวิธีการ แต่เทคโนโลยีที่สร้างขึ้นเหล่านี้มักจะต้องใช้การลงทุนที่ค่อนข้างสูงทั้งในด้านเครื่องจักรกลและพลังงาน สำหรับเทคโนโลยีการบำบัดน้ำเสียตามแนวพระราชดำรินั้น พระองค์ทรงต้องการให้เป็นเทคโนโลยีที่ง่าย สะดวก และเป็นวิธีการที่อาศัยธรรมชาติให้ช่วยเหลือธรรมชาติด้วยตนเอง โดยการอาศัยพืชช่วยในการกรองหรือฟอกน้ำให้สะอาดขึ้น อันเป็นผลมาจากพืชจะดูดซับธาตุอาหารที่มีอยู่ในน้ำเสียนำไปใช้ในการเจริญเติบโต และการย่อยสลายสารอินทรีย์โดยจุลินทรีย์ที่อยู่ในดินช่วยประกอบกัน นอกจากนี้การใช้พืชกรองน้ำเสียประเภทหญ้าเลี้ยงสัตว์ ยังจะได้รับผลประโยชน์ในการนำไปใช้เป็นอาหารสัตว์อีกทางหนึ่งด้วยและเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายในการดำเนินการบำบัดน้ำเสียที่ต้องลงทุนสูงอย่างในปัจจุบัน เทคโนโลยีตามแนวพระราชดำรินี้ได้รับการศึกษาวิจัยและพัฒนาโดยโครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหลมผักเบี้ยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งได้ทำการพัฒนาใช้หญ้าเลี้ยงสัตว์ 3 ชนิด คือ หญ้าสตาร์ หญ้าคาลลา และหญ้าโคสครอส เป็นหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่หาได้ง่ายโดยทั่วไป และแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีประสิทธิภาพในการบำบัดน้ำเสียได้ดี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยในการปรับปรุงคุณภาพของแหล่งน้ำที่มีอยู่แล้ว เช่น บึงและหนองต่าง ๆ เพื่อทำเป็นแหล่งบำบัดน้ำเสีย โดยหนึ่งในจำนวนนั้น ได้แก่ โครงการบึงมักกะสันอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีหลักการบำบัดน้ำเสียตามแนวทฤษฎีการพัฒนาโดยการกรองน้ำเสียด้วยผักตบชวา (Filtration) ซึ่งก็มีโครงการที่ได้จัดทำแล้วเสร็จจนประสบความสำเร็จหลายที่ เช่น

โครงการบึงมักกะสัน

บึงมักกะสัน เป็นบึงขนาดใหญ่ที่อยู่ใจกลางกรุงเทพมหานคร รวมพื้นที่บึงประมาณ 92 ไร่ เป็นแหล่งน้ำอยู่ในเขตโรงงานรถไฟมักกะสันของการรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งการรถไฟแห่งประเทศไทยได้ขุดขึ้น ในปี พ.ศ. 2474 เพื่อใช้เป็นแหล่งระบายน้ำและรองรับน้ำเสีย รวมทั้งน้ำมันเครื่องจากโรงงานรถไฟมักกะสัน ทำให้บึงมักกะสันตื้นเขิน จากการตกตะกอนของสารแขวนลอย กอปรกับรอบบึงมักกะสันมีชุมชนแออัด 3 ชุมชน รวม 729 ครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่ต่างก็ถ่ายสิ่งปฏิกูลและขยะมูลฝอยลงสู่บึงมักกะสัน จนเกิดปัญหาภาวะสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและน้ำเน่าเสียกลายเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค

ภาพที่ 2.1
สภาพแหล่งน้ำในปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงภาวะมลพิษนี้ จึงได้พระราชทานพระราชดำริ เมื่อวันที่ 15 เมษายน และวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2528 ให้นำหน่วยงานต่าง ๆ ร่วมกันปรับปรุงบึงมักกะสันเพื่อใช้เป็นสถานที่กักเก็บน้ำ ช่วยในการระบายน้ำในหน้าฝนและบรรเทาสภาพน้ำเสียในคลองสามเสน โดยพระราชทานคำแนะนำ ให้ใช้ผักตบชวากรองน้ำเสีย เพราะผักตบชวามีคุณสมบัติทำหน้าที่เป็นตัวกรอง ซึ่งเรียกว่า **เครื่องกรองน้ำธรรมชาติ** คือ ใช้ผักตบชวาซึ่งเป็นวัชพืชที่มีอยู่มาก มาทำหน้าที่ดูดซับความสกปรก และสารพิษจากแหล่งน้ำเน่าเสีย และในเวลาเดียวกัน ก็ต้องหมั่นนำผักตบชวาทิ้งจากบึงทุก ๆ 10 สัปดาห์ เพื่อไม่ให้ผักตบชวามีการเจริญพันธุ์จนบดบังแสงแดดที่จะส่องลงไปบึง

แต่หลังจากที่การทางพิเศษแห่งประเทศไทย มีการก่อสร้างทางด่วนมหานครชั้น 2 ระยะที่ 1 โดยมีแนวผ่านบึงมักกะสันและมีตอม่อโครงสร้างอยู่กลางบึง ทำให้น้ำในบึงไม่ถูกแสงแดด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชทานพระราชดำริให้ใช้ เครื่องพ่นอากาศเข้าช่วย เมื่อ มูลนิธิชัยพัฒนาและกรุงเทพมหานครรับสนองพระราชดำริ ทำให้บึงมักกะสัน สามารถพอน้ำใน คลองสามเสนให้สะอาดขึ้น วันละ 260,000 ลูกบาศก์เมตร ด้วยการใช้เครื่องเติมอากาศแบบทุ่น ลอยผสมกับการใช้ผักตบชวา สามารถบำบัดน้ำเสียได้เพิ่มจากเดิม 10 เท่า โดยมูลนิธิชัยพัฒนา เป็นผู้จัดหา และติดตั้งเครื่องเติมอากาศ ขนาด 11 KW จำนวน 10 เครื่อง และกรุงเทพมหานคร เป็นผู้ดำเนินการขุดลอกบึง พร้อมทั้งติดตั้งเครื่องสูบน้ำและปลูกผักตบชวา สำหรับน้ำที่ใสสะอาด ขึ้นนี้ให้ระบายออกสู่คลองธรรมชาติตามเดิม แล้วรับน้ำเสียจำนวนใหม่มาดำเนินการผ่านกรรมวิธี เป็นวงจรเช่นนี้ตลอดไปในอนาคต

ภาพที่ 2.2

การกั้นคอกผักตบชวาในบึงมักกะสัน

เมื่อการกำจัดน้ำเน่าเสียด้วยผักตบชวาในบึงมักกะสันแห่งนี้ได้ผลดี ก็จะได้นำไปใช้เป็น แบบอย่างในการแก้ไขปัญหาเน่าเสียที่แหล่งน้ำ หรือลำคลองอื่นต่อไป ซึ่งในขณะนี้กรุงเทพมหานคร และการรถไฟแห่งประเทศไทย ร่วมเป็นหน่วยงานหลักในการใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาบึงแห่งนี้ ให้คงมีสภาพที่ดีสืบไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบกับว่า “บึงมักกะสัน” เป็นเสมือน ดั่ง “ไทรธรรมชาติ” ของกรุงเทพมหานคร ที่เป็นแหล่งเก็บกักและระบายน้ำในฤดูฝน

สำหรับผักตบชวาและพืชน้ำอื่น ๆ ก็จะกลายเป็นผลพลอยได้ที่นำมาทำเป็นปุ๋ย เชื้อเพลิง และสิ่งของเครื่องใช้ที่สานจากผักตบชวา อีกทั้งยังมีพืชน้ำบางชนิดที่นำมาเป็นอาหารได้ เช่น ผักนึ่ง

รวมถึงสามารถเลี้ยงปลาในบึงเพื่อให้เป็นอาหารของประชาชนที่พักอาศัยอยู่โดยรอบได้อีกทางหนึ่งด้วย (โครงการพระราชดำริของในหลวง ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, 2549)

ดังนั้น ในการศึกษากระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในครั้งนี้ จึงได้นำแนวคิดตามแนวทางพระราชดำรินำเสนอ เพื่อจะได้เห็นภาพรวม และตัวอย่างของการใช้ผักตบชวาตามโครงการพระราชดำริ ที่ชุมชนได้นำมาช่วยแก้ไขปัญหาน้ำเสียจนประสบความสำเร็จมานำเสนอด้วย ในขณะเดียวกัน อีกแนวคิดหนึ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงนำมาประยุกต์ใช้ด้วยเช่นกันในการช่วยแก้ไขปัญหาน้ำเสีย ก็คือ การใช้น้ำยาจุลินทรีย์ เพื่อช่วยปรับสมดุลของสภาพน้ำด้วย

แนวคิดเรื่องการทำน้ำยา EM

จากข้อมูลที่ทำการศึกษาในเบื้องต้น เกี่ยวกับแนวคิดแก้ไขปัญหาน้ำเสียด้วยน้ำยา EM หรือน้ำยาจุลินทรีย์ ทำให้ทราบว่า น้ำยา EM ซึ่งย่อมาจาก Effective Microorganisms หมายถึงกลุ่มจุลินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่ง ศ.ดร.เทรูโอะ ฮิงะ นักวิทยาศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญสาขาพืชสวน มหาวิทยาลัยวริกวิว เมืองโอกินาวา ประเทศญี่ปุ่น ได้ศึกษาแนวคิดเรื่อง “ดินมีชีวิต” ของท่านโมกิจิ โอกะตะ (พ.ศ. 2425-2498) บิดาเกษตรธรรมชาติของโลกจากนั้น ดร.ฮิงะ เริ่มค้นคว้าทดลองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 และค้นพบ EM เมื่อ พ.ศ. 2526 ท่านอุทิศทุ่มเททำการวิจัยผลว่ากลุ่มจุลินทรีย์นี้ใช้ได้ผลจริง หลังจากนั้นศาสตราจารย์วาคูกามิ ได้นำมาเผยแพร่ในประเทศไทย โดยท่านเป็นประธานมูลนิธิบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยกิจกรรมทางศาสนา หรือ คิวเซ (คิวเซ แปลว่า ช่วยเหลือโลก) ปัจจุบัน ตั้งอยู่ที่ อ.แก่งคอย จ.สระบุรี สามารถแก้ไขปัญหาน้ำเสียได้ซึ่ง

จากการค้นคว้าพบความจริงเกี่ยวกับจุลินทรีย์ว่ามี 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มสร้างสรรค์ เป็นกลุ่มจุลินทรีย์ที่มีคุณภาพ มีประมาณ 10%
2. กลุ่มทำลาย เป็นกลุ่มจุลินทรีย์ที่เป็นโทษ ทำให้เกิดโรค มีประมาณ 10%
3. กลุ่มเป็นกลาง มีประมาณ 80% จุลินทรีย์กลุ่มนี้หากกลุ่มใด มีจำนวนมากกว่า

กลุ่มนี้จะสนับสนุนหรือร่วมด้วย

จุลินทรีย์มี 2 ประเภท

1. ประเภทต้องการอากาศ (Aerobic Bacteria)
2. ประเภทไม่ต้องการอากาศ (Anaerobic Bacteria)

จุลินทรีย์ทั้ง 2 กลุ่มนี้ ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และสามารถอยู่ร่วมกันได้

จากการค้นคว้าดังกล่าว ได้มีการนำเอาจุลินทรีย์ที่ได้รับการคัดและเลือกสรรอย่างดีจากธรรมชาติ ที่มีประโยชน์ต่อพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อม มารวมกัน 5 กลุ่ม (Families) 10 จีนัส (Genues) 80 ชนิด (Spicies) ได้แก่

กลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มจุลินทรีย์พวกเชื้อราที่มีเส้นใย (Filamentous fungi) ทำหน้าที่เป็นตัวเร่งการย่อยสลาย สามารถทำงานได้ดีในสภาพที่มีออกซิเจน มีคุณสมบัติด้านทานความร้อนได้ดี ปกติใช้เป็นหัวเชื้อผลิตเห็ด ผลิตปุ๋ยหมัก ฯลฯ

กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มจุลินทรีย์พวกสังเคราะห์แสง (Photosynthetic microorganisms) ทำหน้าที่สังเคราะห์สารอินทรีย์ให้แก่ดิน เช่น ไนโตรเจน (N₂) กรดอะมิโน (Amino acids) น้ำตาล (Sugar) วิตามิน (Vitamins) ฮอรโมน (Hormones) และอื่น ๆ เพื่อสร้างความสมบูรณ์ให้แกดิน

กลุ่มที่ 3 เป็นกลุ่มจุลินทรีย์ที่ใช้ในการหมัก (Zynogumic or Fermented microorganisms) ทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้นให้ดินต้านทานโรค (Diseases resistant) ฯลฯ เข้าสู่วงจรการย่อยสลายได้ดี ช่วยลดการ พังทลายของดิน ป้องกันโรคและแมลงศัตรูพืชบางชนิด ของพืชและสัตว์ สามารถบำบัดมลพิษในน้ำเสียที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมเป็นพิษต่าง ๆ ได้

กลุ่มที่ 4 เป็นกลุ่มจุลินทรีย์พวกตรึงไนโตรเจน (Nitrogen fixing microorganisms) มีทั้งพวกที่เป็นสาหร่าย (Algae) และพวกแบคทีเรีย (Bacteria) ทำหน้าที่ตรึงก๊าซไนโตรเจนจากอากาศเพื่อให้ดินผลิตสารที่เป็นประโยชน์ต่อการเจริญเติบโต เช่น โปรตีน (Protein) กรดอินทรีย์ (Organic acids) กรดไขมัน (Fatty acids) แป้ง (Starch or Carbohydrates) ฮอรโมน (Hormones) วิตามิน (Vitamins) ฯลฯ

กลุ่มที่ 5 เป็นกลุ่มจุลินทรีย์พวกสร้างกรดแลคติก (Lactic acids) มีประสิทธิภาพในการต่อต้านเชื้อรา และแบคทีเรียที่เป็นโทษ ส่วนใหญ่เป็นจุลินทรีย์ที่ไม่ต้องการอากาศหายใจ ทำหน้าที่เปลี่ยนสภาพดินเน่าเปื่อย หรือดินก่อโรคให้เป็นดินที่ต้านทานโรค ช่วยลดจำนวนจุลินทรีย์ที่เป็นสาเหตุของโรคพืชที่มีจำนวนนับแสน หรือให้หมดไป นอกจากนี้ยังช่วยย่อยสลายเปลือกเมล็ดพันธุ์พืช ช่วยให้เมล็ดงอกได้ดีและแข็งแรงกว่าปกติอีกด้วย

เนื่องจากทราบว่าในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษาได้มีการนำน้ำยา EM หรือ น้ำยาจุลินทรีย์มาใช้จึงได้เสนอแนวคิดในส่วนของน้ำยา EM หรือ น้ำยาจุลินทรีย์ เพื่อให้เข้าใจการแก้ไขปัญหาน้ำเสียด้วยน้ำยาจุลินทรีย์นี้ที่สามารถปรับสมดุลให้เกิดในแหล่งน้ำได้ โดยเฉพาะจุลินทรีย์ในกลุ่มที่ 3 ที่เกิดจากการหมักนั่นเอง

และเนื่องจากการก้าวเข้าสู่กระแสการพัฒนาตามกระแสทุนนิยมของเมืองไทยทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองโดยมีการย้ายถิ่นฐานจากภาคเกษตรในชนบท เข้ามาขายแรงงานและเกิดการพัฒนาที่ดินเพื่อการเพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตมากขึ้น

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องการย้ายถิ่นฐาน มักจะได้ข้อสรุปคล้าย ๆ กัน เช่น ในการศึกษา ของ ดาริณี ถวิลพิพัฒน์กุล ที่เปรียบเทียบการย้ายเข้าสู่เมืองของประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศกำลังพัฒนา ได้กล่าวไว้ว่า

สำหรับสาเหตุของการอพยพจากชนบทเข้าสู่เมืองที่แตกต่างกันในประเทศกำลังพัฒนา และประเทศพัฒนาแล้วก็คือ ในประเทศพัฒนาแล้ว การอพยพจากชนบทเข้าสู่เมือง เป็นเพราะแรงดึงดูด (Pull Factors) ของเมืองอันได้แก่ ค่าจ้างแรงงานในภาคอุตสาหกรรมที่สูงกว่าภาคการเกษตร แต่ในประเทศกำลังพัฒนา การอพยพจากชนบทเข้าสู่เมือง เกิดขึ้นเพราะแรงผลักดัน (Push Factors) ในชนบท อันได้แก่ ความยากจน ไม่มีโอกาสทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางธรรมชาติและอื่น ๆ (ดาริณี ถวิลพิพัฒน์กุล, 2549, น. 40)

ในการย้ายถิ่นฐาน¹ ตามการศึกษาของ ดาริณี ถวิลพิพัฒน์กุล ก็มีนัยที่เหมือนงานเขียนของ Glenn T. Trewartha. (1969, p. 39) ที่ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐานไว้ 3 ประการ คือ

1. ปัจจัยเกี่ยวกับสภาพทางธรรมชาติ (Natural Factors)
2. ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม (Cultural Factors)
3. ปัจจัยเกี่ยวกับประชากร (Demographic Factors)

Clarke (1972, p. 45) ที่กล่าวถึงสิ่งที่มีอิทธิพลเกี่ยวกับการกระจายตัวของประชากร และการตั้งถิ่นฐานคือ อิทธิพลทางธรรมชาติ กิจกรรมด้านเศรษฐกิจ ประวัติความเป็นมาของประชากร และอิทธิพลทางสังคมเป็นต้น และในปีเดียวกันเอง H. Robinson. (1972, p. 62) ได้แสดงทรรศนะคติถึงการเลือกบริเวณที่ตั้งถิ่นฐานของประชากรในแต่ละบริเวณนั้น ขึ้นอยู่กับความต้องการของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกันออกไป อันได้แก่ (อ้างถึงใน ภัทรพงษ์ เกริกสกุล, 2548, บทคัดย่อ, น. 2)

1. แหล่งน้ำเพื่ออุปโภค และบริโภค (Water Supplies)
2. ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร (Farming Land)
3. ความปลอดภัยจากการรุกราน (Defense Possibilities)
4. พื้นที่แห้งปราศจากน้ำท่วม (Dry Land)
5. แหล่งกำบังจากภัยธรรมชาติ (Shelter)

¹การย้ายถิ่น (Migration) หมายถึง การเคลื่อนย้ายจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง โดยมีการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยจากที่เดิมไปยังสถานที่ย้ายไป โดยวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งเป็นการถาวรหรือชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งก็ได้ (www.cps.chula.ac.th/research)

จากข้อมูลในเบื้องต้นนี้เองทำให้ทราบได้อีกว่า การย้ายมักจะเป็นการย้ายมาทั้งครอบครัว ซึ่งจำเป็นต้องใช้ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตให้ประหยัดที่สุดเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ในเมืองได้และสามารถมีเงินเหลือเก็บด้วย ทำให้แหล่งที่อยู่อาศัยจึงมักจะเป็นแหล่งชุมชนแออัด โดยเฉพาะในเขตเมือง เพราะมักจะไปอยู่รวมกันโดยการชักชวนของญาติพี่น้องหรือเพื่อนที่เข้ามาอยู่อาศัยทำงานก่อน และเมื่อปริมาณของผู้อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น การดำรงชีวิตโดยการใช้จ่ายต่าง ๆ ก่อให้เกิดปัญหาน้ำเสียในแหล่งที่อยู่อาศัยส่งสมเพิ่มมากขึ้น และเกิดเป็นปัญหาน้ำเสียและปัญหาขยะต่อมา จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เพื่อให้ทราบวัตถุประสงค์ของการย้ายถิ่นฐานของแต่ละกลุ่มที่ย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา จะได้เห็นภาพของปัญหาน้ำเสียและขยะที่มีปัญหาส่วนหนึ่งมาจากการย้ายถิ่นฐานเข้ามาของประชากรจำนวนมาก นั่นเอง

ทฤษฎีภาวะผู้นำ

จากการศึกษาข้อมูลในเรื่องของผู้นำจะพบว่า ความสำเร็จขององค์กรชุมชนที่เข้มแข็งต่าง ๆ ที่เป็นกรณีศึกษาในการศึกษาวิจัยต่าง ๆ เช่น งานวิจัยของ มันทนา สามารถ (2541, น. 73) ที่ศึกษาเรื่องปัจจัยที่ทำให้เกิดประชาคมตำบลที่เข้มแข็งพบว่าหลายปัจจัยเป็นต้นว่า “ปัจจัยที่ทำให้เกิดประชาคมตำบลที่เข้มแข็งพบว่าหลายปัจจัย ได้แก่ ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและหลากหลาย โดยมีวิสัยทัศน์ที่มองการณ์ไกล การประสานงานกับภายนอก และดึงกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนได้” (อ้างถึงใน อมรา จันทรมานะ, 2548, น. 39) และงานเขียนของ ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ มีปรากฏไว้ว่า

ผู้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการพัฒนาได้แก่ ผู้นำและชนชั้นนำ จากผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ผู้นำเป็นผู้ที่สามารถสื่อประสานกับสมาชิกเพื่อร่วมกันดำเนินงานให้บรรลุถึงความสำเร็จ นอกจากนี้ ผู้นำและชนชั้นนำมักจะเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจทั้งภายในและภายนอกชุมชน ได้แก่ โครงสร้างอำนาจแบบเครือญาติ ฝักฝ่าย แบบระบบอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาระหว่างชาวบ้านและนายทุนหรือนักการเมือง ดังนั้น ผู้นำอาจเป็นได้ทั้งผู้สร้างและทำลายความเข้มแข็งชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2552, น. 11)

ดังนั้น พอจะสรุปได้ว่า ความสำเร็จของชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากผู้นำชุมชน ทั้งสิ้น โดยมีผลงานการศึกษาของหลายท่านได้ให้คำจำกัดความของคำว่าผู้นำตรงกัน ดังต่อไปนี้ “ผู้นำ คือ ผู้มีศิลปะที่สามารถมีอิทธิพลเหนือคนอื่นและนำบุคคลเหล่านั้นไปโดยได้รับความไว้วางใจและเชื่อใจอย่างเต็มที่ อีกทั้งยังได้รับความเคารพนับถือ ความร่วมมือ

และความไว้วางใจจากผู้ได้บังคับบัญชาเหล่านั้นอย่างจริงจัง” (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2552, น. 333) “ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการยอมรับในแง่ของการคิดดีกับปฏิบัติจริงตามสิ่งที่พูดอันจะก่อให้เกิดความเชื่อถือแก่ชาวบ้านทั้งในชุมชน ภายนอกชุมชนเจ้าหน้าที่ และหน่วยงานขององค์กรพัฒนาเอกชนและสถาบันการศึกษา” (สัมพันธุ์ เตชะอธิกะ และคณะ, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2552, น. 333) “ในขณะเดียวกัน ผู้นำ ก็อาจหมายถึง ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม และสามารถใช้ความรู้นั้นช่วยให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ ได้ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง และสามารถเป็นผู้ประสานงานกิจกรรมภายในกลุ่มได้ด้วย” (จีระพรรณ กาญจนจิตรา, 2545, น. 86) “รวมทั้ง ผู้นำชุมชน อาจหมายถึง ผู้ที่มีอิทธิพลเหนือผู้อื่น สามารถทำให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม ให้ความเคารพนับถือ เกรงใจ เชื่อใจ และให้ความช่วยเหลือในการทำงานด้านต่าง ๆ ในอีกด้านหนึ่ง ผู้นำชุมชน หมายถึง ผู้ที่มีภาวะการณำ สามารถประสานให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ผลสำเร็จที่ดี” (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2551, น. 23)

ซึ่งกล่าวโดยสรุปแล้ว **ผู้นำคือ** ผู้ที่มีศิลปะที่สามารถมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น นำบุคคลเหล่านั้นไปโดยได้รับความไว้วางใจและเชื่อถืออย่างเต็มที่อีกทั้งยังได้รับความเคารพนับถือ ความร่วมมือและความมั่นใจจากผู้ได้บังคับบัญชาอย่างจริงจัง

ในขณะที่ จีระพรรณ กาญจนจิตรา ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำและบทบาทหน้าที่ของผู้นำเพิ่มเติมไว้ ดังนี้

ความหมายของภาวะผู้นำ (Leadership)

1. ภาวะผู้นำ หมายถึง ผู้ที่มีอำนาจเหนือผู้อื่นและอำนาจนี้ช่วยให้ผู้นำสามารถปฏิบัติงานซึ่งเขาไม่สามารถปฏิบัติคนเดียวได้สำเร็จ และทำให้ผู้ตามยอมรับและเต็มใจปฏิบัติตาม
2. ภาวะผู้นำ หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนคนหนึ่ง (ผู้นำ) กับกลุ่ม (ผู้ตาม) ที่มีประโยชน์ร่วมกันและพฤติกรรมตนอยู่ภายใต้การอำนวยความสะดวกและการกำหนดแนวทางของผู้นำ
3. ภาวะผู้นำ หมายถึง ศิลปะของการบอก ชี้แนะ ผู้ร่วมงานหรือผู้ได้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติหน้าที่ตามหน้าที่ด้วยความเต็มใจ และกระตือรือร้น

ซึ่งกล่าวโดยสรุปแล้ว ภาวะผู้นำ คือ ศิลปะหรือความสามารถของบุคคลหนึ่งที่จะจูงใจหรือใช้อิทธิพลต่อผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงานหรือผู้ได้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยความสะดวกโดยใช้กระบวนการสื่อความหมายหรือการติดต่อกันและกันให้ร่วมมือกับตนดำเนินการจนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของเป้าหมายที่กำหนดไว้

บทบาท และหน้าที่ของผู้นำ (Leadership Roles) ความเป็นผู้นำอาจเกิดขึ้นได้ในหลาย ๆ บทบาทเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไป บทบาทของผู้นำก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้เพราะ

การที่แต่ละบุคคลเข้าร่วมกันอยู่เป็นกลุ่มหรือเป็นชุมชนนั้น แต่ละคนต่างก็ได้นำเอาสิ่งที่เป็นลักษณะประจำตัวของตนเข้ามาในกลุ่มด้วย ทำให้กลุ่มอันประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ซึ่งมีฐานะและความสามารถในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ในฐานะสมาชิกของกลุ่มแตกต่างกัน

บทบาท (Role) เป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในสถานการณ์ซึ่งบุคคลนั้นมีตำแหน่งหรือสถานทางสังคม ซึ่งอาจแบ่งบทบาทสังคมออกได้ 2 ประการ คือ บทบาทตามความคาดหวัง (Role Expectation) และบทบาทที่ปฏิบัติจริง (Role Behavior) บทบาทความคาดหวังเป็นแบบของพฤติกรรมซึ่งบุคคลนั้นต้องปฏิบัติตามฐานะและตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ ส่วนบทบาทที่ปฏิบัติจริงนั้น คือ พฤติกรรมที่บุคคลผู้ดำรงตำแหน่งทางสังคมจะต้องปฏิบัติจริง ดังนั้น บทบาทจึงเป็นบุคลิกภาพทางสังคมของแต่ละบุคคลซึ่งมีความสำคัญช่วยให้เราเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและองค์การต่าง ๆ นักสังคมวิทยาหลายคนกล่าวว่า ความเป็นผู้นำจะเปลี่ยนจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่ง เมื่อสถานการณ์ได้เปลี่ยนไป บทบาทของผู้นำก็หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำตามที่กลุ่มสมาชิกได้กำหนดขึ้น เช่น บทบาทผู้นำชุมชน บทบาทสามี บทบาทพ่อ ซึ่งบทบาทแต่ละอย่างก็แตกต่างกัน ด้วย

หน้าที่ (functions) หมายถึง งานที่จะต้องทำตามตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ หรือจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มให้ถูกต้องตามกฎ ระเบียบ ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น หน้าที่ของผู้นำอาจจะแตกต่างกันไปตามลักษณะของกลุ่มหรือสถานการณ์ แต่ผู้นำทั้งหลายก็ควรจะปฏิบัติหน้าที่ให้เหมาะสมกับการที่สมาชิกในกลุ่มได้มอบหมายความไว้วางใจให้ อย่างไรก็ตามก็ดี พอจะสรุปหน้าที่สำคัญ ๆ ของผู้นำได้ดังต่อไปนี้ (อ้างถึงใน จีรพรธน กาญจนจิตรรา, 2545, น. 91-93)

1. นักหนุนสร้างสิ่งใหม่ ๆ (Initiator) ผู้นำจะต้องมีบทบาทในการริเริ่มทำสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งช่วยทำให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ผู้จะต้องเป็นคนแรกผู้มองเห็นความต้องการของคนในชุมชนหรือประชาชน จะต้องทำให้ประชาชนตระหนักถึงความต้องการและริเริ่มกิจกรรมในกลุ่มภายหลังที่ได้ก่อตั้งกลุ่มแล้ว ผู้นำจะต้องคอยกระตุ้นให้กิจกรรมดำเนินไปสู่เป้าหมาย

2. ผู้แนะแนวทาง (Guide) ผู้นำจะต้องเป็นผู้สามารถให้คำแนะนำผู้ตามในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ผู้นำจะคอยช่วยเหลือในการวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการบุคคลบางคนในกลุ่ม อาจจะพอใจกับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ และอาจจะมีความต้องการสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ บ้างเล็กน้อย ผู้นำจะเป็นผู้กระตุ้นให้ประชาชนเห็นถึงความต้องการของเขา และนำทางให้เขารู้จักเลือกความต้องการเหล่านี้ ผู้นำจะเป็นผู้คอยให้ข่าวสารและแนะนำผู้ตาม เขาอาจจะแนะนำผู้ตามในเรื่องของการวางแผน การบริหารและการประเมินผล คำแนะนำของผู้นำจะเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในกลุ่ม ทั้งนี้เพราะสมาชิกเชื่อในความสามารถของผู้นำในการที่จะนำพวกเขาไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

3. ผู้จัดการกิจกรรมของกลุ่ม (Promotor) ผู้นำจะมีหน้าที่ในการก่อตั้งกลุ่มและบำรุงรักษาให้กลุ่มคงอยู่ถาวรตลอดไป มากกว่าสมาชิกคนอื่นในกลุ่ม เช่น เป็นผู้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างภายในกลุ่ม ให้การสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิก เป็นตัวกลางในการแก้ไขข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิก และเป็นผู้ให้รางวัลหรือลงโทษสมาชิก เป็นผู้ประสานงานกับสมาชิก เพื่อให้ทำงานดำเนินไปด้วยความราบรื่น หน้าที่ของผู้นำเหล่านี้จะช่วยทำให้กลุ่มเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการคงไว้ซึ่งความมั่นคงของกลุ่มและเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม

4. เป็นสัญลักษณ์ (Symbol) เป็นผู้นำที่มีความเห็นอกเห็นใจผู้ตามและอุทิศตนเองทำงานกับกลุ่ม เมื่อเขากระทำดังนี้ ก็จะเป็นที่ชื่นชอบของบรรดาผู้ตามและถือว่าเขาเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม และพยายามกระทำตนให้เหมือนผู้นำ ผู้นำก็จะเพิ่มความกระตือรือร้น และกระตุ้นให้ผู้ตามปฏิบัติตามแผนงาน เพื่อที่จะกระทำหน้าที่นี้ ผู้นำจะต้องทำตัวให้เป็นที่สนใจของกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเขาปล่อยปละละเลยความสนใจของกลุ่ม และหันไปสนใจตัวเองมากกว่า ผู้ตามก็จะเสื่อมความนิยมในตัวของผู้นำ และไม่ได้เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มต่อไป

ซึ่งจากข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ชุมชนแห่งนี้เป็นที่ดินส่วนบุคคล ผู้อยู่อาศัยในชุมชนจึงมีสถานะคือ ผู้เช่าอาศัย การศึกษาและทำความเข้าใจในเรื่องของผู้นำจึงมีความสำคัญเพราะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จของชุมชน ซึ่งผู้ศึกษาได้กำหนดลักษณะของผู้นำของชุมชนแต่ละประเภท 3-4-5 ตามขอบเขตของการให้คำจำกัดความของ นักวิชาการหลายท่านที่ได้นำเสนอไปแล้ว ซึ่งพอจะสรุปได้หลายลักษณะด้วยกันดังจะได้ขยายความต่อไป

1. ความเป็นผู้นำทางความคิด การเป็นผู้นำที่ดีได้ไม่ได้หมายถึง สามารถใช้อำนาจที่มีอยู่ของตนไม่ว่าจะได้จากทางใดก็ตาม สิ่งบังคับเท่านั้น แต่ต้องสามารถสร้างแรงจูงใจ ซึ่งก็เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ที่จะชักนำแนวทางในการปฏิบัติต่าง ๆ ให้กับผู้ตามได้จนสามารถเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป ซึ่งลักษณะอันนี้อาจจะต้องอาศัยผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ กล้าที่จะตัดสินใจ กล้าที่จะเปลี่ยนแปลง และชี้แนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้

2. ความเป็นผู้เสียสละ ความสำเร็จของงานที่เกิดขึ้นในการพัฒนา ล้วนต้องอาศัยผู้นำที่มีความเสียสละมุ่งประโยชน์ให้เกิดแก่ส่วนรวมเป็นหลัก กล่าวคือ มีจิตสาธารณะ มีอุดมการณ์ในการทำงานและมีเป้าหมายเพื่อส่วนรวม โดยถือได้ว่าเป็นหัวใจหลักอย่างหนึ่งในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เหมือนกับที่ มีการให้คำจำกัดความลักษณะของผู้นำโดย เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้ให้แบบอย่างลักษณะของผู้นำไว้ว่า

ผู้นำว่า เป็นผู้มีความรู้ ผู้ที่สามารถใช้เหตุผลประยุตต์ใช้ความรู้นั้นได้อย่างชาญฉลาด ใช้ความรู้ได้ถูกที่ ถูกคน ถูกเวลา สามารถวิเคราะห์หาคำตอบ และเข้าใจปัจจุบัน และคาดการณ์อนาคตได้ รวมทั้งเป็นผู้ที่มีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต ปราบปราม

อุทิศตัวเพื่อการเผยแพร่แนวความคิดและถ่ายทอดสัจจะทางปัญญาที่เป็นประโยชน์ แก่สังคมโดยวิธีการต่าง ๆ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543, น. 127)

แม้กระทั่งในหลักธรรมของนักปกครอง คือ ทศพิธราชธรรม 10 ประการ ก็ได้มีการกล่าวถึง การเสียสละไว้เช่นกัน ในข้อที่ 3 คือ “ปริจาคะ หมายถึง ความเสียสละ ประโยชน์ส่วนน้อย เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ หรือเสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง” (สารานุกรมไทย ฉบับกาญจนาภิเษก, 2552)

3. ความมีจิตใจเปิดกว้าง ยอมรับความคิดเห็นจากผู้อื่น

คุณลักษณะของผู้นำชุมชนเกตุไพบูระ 3-4-5 จะมีลักษณะของผู้นำที่พร้อมจะรับฟังความคิดเห็นของลูกบ้านหรือคนในชุมชน เพื่อการปรับปรุงวิธีการทำงานให้ดีขึ้น เรียกได้ว่าเป็นผู้นำที่มีความเป็นประชาธิปไตย เหมือนที่ จีรพรรณ กาญจนจิตรรา ได้เขียนนำเสนอไว้ในหนังสือเรื่องการพัฒนาชุมชน ว่า

ผู้นำแบบประชาธิปไตย ต้องมีการเปิดโอกาสให้สมาชิกได้เสนอความคิดเห็นหรือคำแนะนำต่าง ๆ และมีส่วนร่วมกับสมาชิกในการตัดสินใจกำหนดนโยบาย ตลอดจนการวางแผนและประสานงานในการดำเนินงานของกลุ่มให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในขณะเดียวกันต้องแก้ไขปัญหาลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความคิดเห็นจากกลุ่มร่วมประชุมเพื่อพิจารณาแก้ไขปัญหาร่วมกัน (จีรพรรณ กาญจนจิตรรา, 2545, น. 88-89)

และกระจายอำนาจในการทำงาน โดยให้ความสำคัญกับการทำงานของกลุ่ม คณะกรรมการมาก ไม่ว่าจะเริ่มทำกิจกรรมใด ๆ ก็ต้องให้มีการผ่านคณะกรรมการชุมชนและการประชุมของลูกบ้านเสมอ ซึ่งตรงกับลักษณะผู้นำที่มีคุณภาพ ที่ได้มีการกล่าวไว้ว่า

ผู้นำคุณภาพ ต้องไม่ใช่เป็นผู้นำแบบอัสวินคือ เก่งคนเดียว ทำงานคนเดียว ผู้นำจึงควรมีคิดว่า **สองหัวดีกว่าหัวเดียว** ต้องรู้จักทำงานเป็นทีม ดังนั้น ผู้นำที่ดีควรส่งเสริมให้บุคลากรมีการทำงานเป็นทีม เนื่องจากความสามารถของแต่ละคนมีไม่เหมือนกัน ดังนั้น การทำงานเป็นทีมจะมีส่วนช่วยทำให้งานสำเร็จเร็วขึ้น เนื่องจากการแบ่งงานกันทำตามความสามารถนั่นเอง (คุณสมบัติผู้นำ, 2552)

สรุปได้ว่าเมื่อเกิดการย้ายถิ่นฐานของคนจำนวนมากเข้ามาอยู่รวมกัน ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่มักจะต้องมีผู้นำที่สามารถตัดสินใจ ควบคุมจัดระเบียบให้เกิดขึ้น สิ่งการเมื่อมีกิจกรรมร่วมกันหรือ มีเหตุอันใดที่จะต้องอาศัยกำลังของคนจำนวนมากที่มาอยู่ด้วยกัน ในเขตพื้นที่ หรืออาณาบริเวณเดียวกัน เพื่อแก้ไขปัญหา หรือสร้างสรรค์สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อส่วนรวมได้ ดังนั้น ในการพัฒนาชุมชนจึงไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงจากการ

ทำงานที่เกี่ยวข้องกับผู้นำชุมชน ซึ่งการทำการศึกษาศาสนาภูมิกวาระผู้นำ ก็จะมีส่วนช่วยทำให้เห็นทางเชื่อมโยงกับการแก้ไขปัญา โดยการชักจูงและแนะนำให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการแก้ไขปัญหาน้ำเสียและปัญหาขยะในชุมชนเขตไพเราะ 3-4-5 ด้วย

แนวคิดเรื่องการจัดการแบบบูรณาการ

จากการศึกษาผลงานทางวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาลิ่งแวดล้อมในเมืองไทยก็จะพบได้ว่า ขาดการแก้ไขปัญหาย่างเป็นระบบ เพราะวิธีการแก้ไขปัญาเป็นไปแบบแยกส่วนขาดการเชื่อมโยงและผนวกปัจจัยต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญาทำให้การแก้ไขปัญาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรโดยมักจะมีข้ออ้างว่า ขาดปัจจัยที่จะมีสนับสนุนหรือช่วยเสริมให้การทำงานสำเร็จ ไปได้ด้วยดีไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเงินทุน บุคลากร หรือทรัพยากรต่าง ๆ เช่น ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่กลับไม่มีการใช้ปัญญาดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ทรัพยากรมีที่หลากหลายในสังคมไทย มาผนวก เชื่อมโยงหรือ สนับสนุน ในการทำงาน กลับต้องรอแต่การช่วยเหลือจากภายนอก เท่านั้น เพราะการแก้ไขปัญาหมักเป็นการมองเพียงแค่มุมเดียว และมองอย่างแยกส่วนขาดการเชื่อมโยงกัน เพราะโดยความเป็นจริงแล้ว การทำงานให้ประสบความสำเร็จโดยใช้ปัจจัยต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่หรือเรียกอีกอย่างว่าทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่ ก็สามารถนำไปสู่ความสำเร็จของการแก้ไขปัญาได้เหมือนกัน เหมือนธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ เหมือนอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายของมนุษย์ ซึ่งการเชื่อมโยง ผนวกให้เกิดความสำเร็จนี้ได้มีกล่าวไว้ในทฤษฎีการบูรณาการ (Integrative Theory) ของ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2549) ซึ่งท่านได้นำเสนอในเรื่องการบูรณาการไว้ว่า

การบูรณาการ หมายถึง การทำให้หน่วยย่อย ๆ ทั้งหลาย ที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เข้ามาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียว ที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว การบูรณาการนั้น เราจะเอาหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งมารวมเข้าในองค์รวมที่มีหน่วยย่อยอื่นอยู่แล้วก็ได้ หรือจะเอาหน่วยย่อยทั้งหลายที่ต่างแยก ๆ กันอยู่มารวมเข้าด้วยกันเป็นองค์รวมก็ได้ ซึ่งเรียกว่าบูรณาการทั้งสิ้น แต่ข้อสำคัญจะต้องมีตัวยี่นที่เป็นหลักอยู่ 3 อย่างในเรื่องบูรณาการ คือ

1. มีหน่วยย่อยองค์ประกอบ ขึ้นส่วน อวัยวะ หรือชั้น ระดับ แ่ง ด้านที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน อันนี้เป็นสิ่งที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกันคือ สิ่งย่อย ส่วนย่อย
2. หน่วยย่อยเป็นต้นนั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน อันนี้อาจจะเลยไปถึงลักษณะที่ว่ายืดหยุ่นปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลาด้วย

3. เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วก็จะเกิดความครบถ้วนเต็มบริบูรณ์ โดยมีความประสานกลมกลืน เกิดภาวะได้ที่ พอดี หรือสมดุล พอได้ที่หรือพอดีสมดุลแล้วองค์รวมนั้นก็มีชีวิตชีวา ดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดีอันเป็นภาวะของบูรณาการถ้าครบ 3 อย่างนี้ก็เป็นบูรณาการ สามอย่างนี้เป็นตัวยืนยันที่จำเป็นตามสภาวะ ส่วนในทางปฏิบัติจะมีหลักและกระบวนการวิธีอย่างไร ก็พิจารณาว่ากันอีกส่วนหนึ่ง แต่สิ่งที่จะต้องเน้นก็คือ ว่าความพอดีหรือได้ที่หรือสมดุล ซึ่งเป็นภาวะที่ต้องการของบูรณาการนั้น เราจะแสดงลักษณะออกมาให้เห็นเป็นข้อสำคัญได้ 2 อย่างคือ เมื่อเป็นองค์รวมแล้วองค์รวมนั้นมีชีวิตชีวาหรือดำเนินไปด้วยดี องค์รวมนั้นเกิดมีภาวะและคุณสมบัติของมันเอง ที่ต่างหากจากภาวะและคุณสมบัติขององค์ประกอบทั้งหลาย

หรือที่แนวคิดของ บาเปียร์ (Barbier, 1987) ที่ได้เสนอว่า การพัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืนรูปแบบการพัฒนาที่สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายให้เกิดความสมบูรณ์ ต้องมีการประสานหรือผนวก ระบบ 3 ระบบเข้าด้วยกัน คือ ระบบทางชีววิทยา ระบบเศรษฐกิจ และระบบสังคม โดยที่ แต่ละระบบสามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายของตนเองได้ (วรวิมล โธมสันพันธ์, 2551, น. 359-360) คือ

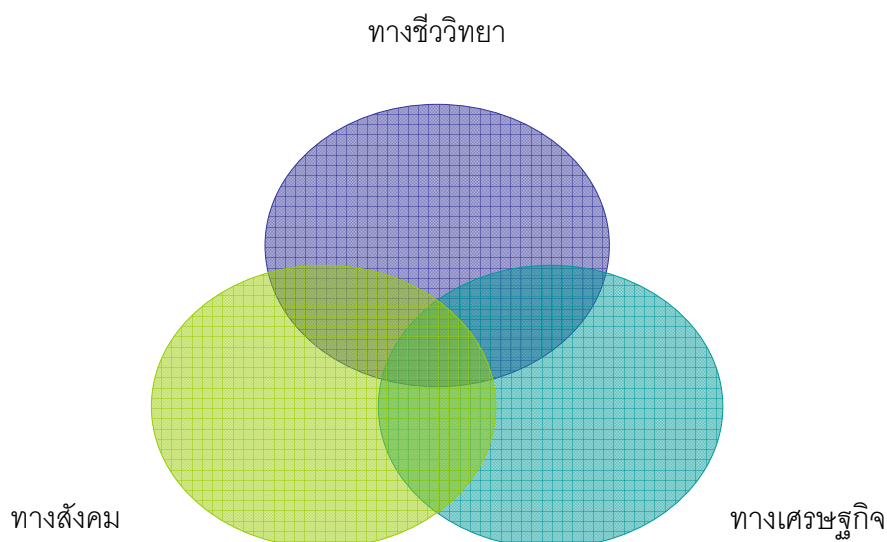
ทางชีววิทยา คือ การนำไปสู่ความหลากหลายทางพันธุกรรม ความสามารถในการกลับสู่ความสมดุล ในกรณีที่ถูกนำไปใช้ หรือถูกรบกวน

ทางเศรษฐกิจ คือ การนำไปสู่การได้รับความต้องการขั้นพื้นฐาน อย่างเพียงพอ ส่งเสริมให้เกิดความเท่าเทียมกันโดยมีสินค้าและบริการเพิ่มขึ้น

ทางสังคม คือ การนำไปสู่ความหลากหลายในวัฒนธรรม มีสถาบันทางสังคมที่ยั่งยืน ยาวนาน มีความเป็นธรรมทางสังคม และมีส่วนร่วมจากผู้คนต่าง ๆ ในสังคม

ซึ่งพอจะสะท้อนได้ว่า การที่จะให้เกิดความยั่งยืน ตามแนวคิดของบาเปียร์ นั้นจะเกิดขึ้นได้จะต้องเกิดการประสานเชื่อมโยงกัน เพื่อให้เกิดความสมดุล เป็นระบบกลายเป็นการบูรณาการเพื่อนำไปสู่ความสำเร็จได้ เพราะทุกส่วนมีความสำคัญสามารถช่วยสนับสนุนให้เกิดเป็นประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานได้

ภาพที่ 2.3
การเชื่อมประสานให้เกิดความยั่งยืน

ที่มา: ดัดแปลงจากแนวคิดของ Barbier, 1987, อ้างถึงใน *ทุนทางสังคม กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม* (น. 59), โดย วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2547, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แต่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ไม่ปรากฏคำว่า “บูรณาการ” แต่มีคำที่ใกล้เคียงคือ “บูรณาภาพ” เป็นคำนาม หมายถึง ความครบถ้วนบริบูรณ์ เช่น บูรณาภาพแห่งดินแดน บูรณาภาพแห่งอาณาเขต และคำว่า “บูรณาการรวมหน่วย” ซึ่งเป็นคำนาม หมายถึง การนำหน่วยที่แยก ๆ กันมารวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วนอีกคำหนึ่งคือ คำว่า “บูรณะ” เป็นคำกริยา หมายถึง ซ่อมแซมให้กลับคืนดีเหมือนเดิม แต่ได้ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวกันมาก ในช่วงไม่กี่ปีนี้เอง โดยได้มีการกล่าวถึงเรื่องการบูรณาการในยุค ของรัฐบาล พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีแนวนโยบายปรับรูปแบบการปฏิบัติงานของผู้บริหารราชการ โดยเฉพาะผู้ว่าราชการจังหวัดให้มีลักษณะของ “การบูรณาการ” มากขึ้น โดยให้ยึดแนวทางการปฏิบัติงานในลักษณะของ CEO (Chief Executive Officer) ซึ่งภาคเอกชนเค้าทำกันอยู่ เพราะมองว่าเป็นการปฏิบัติงานที่ผู้นำองค์กรจะต้องเป็นได้มากกว่า “ผู้ออกคำสั่ง” หรือ “ผู้บังคับบัญชาสูงสุด” ก็เลยมีศัพท์ เรียกกลุ่มผู้ว่าราชการที่ปรับรูปแบบการปฏิบัติงานว่า “ผู้ว่าฯ CEO”

อย่างไรก็ตาม แนวคิดของการบูรณาการไม่พ้นความสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นฐานคิดที่สำคัญ ในมิติของสวัสดิการสังคมนั้น มีนักวิชาการหลายท่านที่พยายามศึกษาและจัดหมวดหมู่ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 1965 ที่ Wedderburn ได้จัดกลุ่ม

ที่เรียกว่า Integrationism ซึ่งบางคน เช่น Titmuss ได้ให้ความหมายที่ใกล้เคียงกันกล่าวคือ Institutional Model ซึ่งในความหมายก็คือ เป็นการมองการจัดสวัสดิการในเชิงสถาบัน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นต้องรวมกลุ่มสวัสดิการเป็นสถาบันเพื่อความต่อเนื่องและมั่นคง แต่การบูรณาการระยะหลังที่แนวโน้มเปลี่ยนไปตามการเมือง วิธีคิดก็ปรับตาม มาเป็นช่วง ๆ เช่น Classical Liberalism มาสู่ Neo-Liberalism มาสู่ The newright หรือตามแต่กลุ่มนักวิชาการกลุ่มใดจะให้คำจำกัดความและรูปแบบของการจัดกลุ่มปัจจุบันแนวคิดบูรณาการเกิดมาพร้อม ๆ กับความพยายามที่จะหาคำตอบแบบ Intuition หรือการหยั่งรู้ เพราะว่าความเชื่อตลอดทศวรรษที่ผ่านมาในหลักของ Exact science มีข้อจำกัด ทำให้แนวคิดของระบบการเรียนรู้ปรับเปลี่ยนเป็นแบบ Multidisciplinary มองเหตุและปัจจัยแบบองค์รวม (Holistic) และคิดเชิงระบบ (System thinking) มากขึ้น แนวคิดนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในกลุ่มธุรกิจซึ่งมีเป้าหมายของการบูรณาการเพื่อคู่แข่งและผลตอบแทนทางธุรกิจ ต่อมาขยายมาสู่ระบบรัฐมากขึ้นซึ่งการบูรณาการดูจะเหมาะสมกับช่วงเวลาของวิธีคิดของการผลักดันในการพึ่งตนเองด้านสวัสดิการสังคมขององค์กรชุมชน ที่มองว่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์สำคัญ รัฐไม่ควรเข้ามาจัดการหรือทำให้รัฐสวัสดิการมีบทบาทน้อยที่สุด เพราะแนวคิดนี้มองว่าสวัสดิการสังคมทำให้รัฐต้องรับภาระมากขึ้นและเป็นตัวถ่วงเศรษฐกิจ เพื่อให้กลไกตลาดเป็นตัวกำหนดองค์กรชุมชนเพื่อการรวมและจัดการกับสวัสดิการสมาชิกของตนเอง และรูปแบบได้ก่อร่างขยายครอบคลุมทุกหมู่บ้าน และการบูรณาการเพื่อให้กลุ่มองค์กรชุมชนมีศักยภาพในการจัดการสวัสดิการของชุมชนได้ครอบคลุมและกว้างขวางยิ่งขึ้นซึ่ง Gusztav Names (2005) ได้ใช้แนวคิดของการบูรณาการเพื่อเสนอทางออกของระบบการบริหารจัดการของรัฐที่เป็น Top-Down มาเป็น Bottom-up ดังที่ปรากฏในงานของเขาคือ Integrated rural development the concept and its operation เขากล่าวว่าการบูรณาการสามารถทำได้ทั้งการบูรณาการโดยนำสิ่งที่มีอยู่จริงมาบูรณาการ (Factual integration) หรือการบูรณาการความคิด (Conception integration) ขั้นตอนของการบูรณาการ ในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาเอง ก็ได้มีขั้นตอนที่ประสบความสำเร็จจากการประมวลความรู้ที่มีอยู่เดิม ความรู้ใหม่ ๆ และแนวความคิดตามแนวทางพระราชดำริ ของในหลวง สร้างให้เกิดเป็นความสมบูรณ์ขององค์ความรู้หรือแนวคิดที่สามารถช่วยเสริมจุดอ่อนในชุมชน ให้เกิดเป็นจุดแข็งของชุมชนได้ ในเรื่องแนวความคิดวิธีทำงาน

ขั้นตอนของการแสวงหาทรัพยากรเพื่อสนับสนุนให้เกิด ความสมบูรณ์ในการทำงาน เช่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของบุคลากร เรื่องของงบประมาณ จนกระทั่งวัสดุอุปกรณ์ ก็เป็นการบูรณาการเรื่องทรัพยากรอีกอย่างหนึ่ง

ขั้นตอนของการวางแผนการจัดการ ทั้งในระดับคณะกรรมการ ในระดับผู้อาศัยอยู่ในชุมชน ระดับองค์ภายนอก ทั้งองค์กรของรัฐและเอกชน มาจัดวางเป็นกระบวนการในการจัดการ

แบบบูรณาการเฉพาะในชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี เช่นกัน จนทำให้ปัญหาในชุมชนสามารถแก้ไขผ่านไปได้

การทำงานของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา จากข้อมูลในเบื้องต้นพอจะทราบได้ว่าผู้นำชุมชน สามารถที่จะบูรณาการปัจจัยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดตามแนวทางพระราชดำริของในหลวง แนวคิดการทำเครื่องดักไขมัน ของคุณพ่อ และแนวคิดใหม่ ๆ เข้าด้วยกัน รวมถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ ประมวลเข้ามาเป็นส่วนช่วยเสริมให้ความสำเร็จเกิดขึ้นได้เร็วขึ้นและมีคุณภาพ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรม เรื่องการจัดการแบบบูรณาการ การทำงานในแบบผู้นำชุมชนเกตุไพเราะ สามารถจัดเป็นแบบอย่างของการบูรณาการได้จึงได้นำเสนอทฤษฎีการบูรณาการเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ด้วย

กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในส่วนของกรอบแนวคิดในการศึกษา ผู้ศึกษาได้ทำการเรียบเรียง รวบรวมแนวคิด และทฤษฎีต่าง ๆ เป็นแนวทางในการศึกษาชุมชนแห่งนี้ โดยมีมุ่งหวังจะศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในแบบบูรณาการ จากชุมชนที่ได้รับรางวัลจากกรุงเทพมหานครฯ เพื่อจะได้เข้าใจถึงกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เป็นแบบอย่างของการทำงานและการศึกษาของการแก้ไขปัญหาน้ำเสียและปัญหาขยะในบริบทของชุมชนเมือง ในชุมชนอื่นต่อไป

โดยการศึกษาได้ทำการศึกษามิติชุมชนแห่งนี้ในแนวทางประวัติศาสตร์ศึกษาเนื่องจากว่าชุมชนแห่งนี้ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตเมือง และมีลักษณะเป็นชุมชนแออัด เพื่อจะได้เห็นความเป็นมาของชุมชนตั้งแต่ในอดีตก่อนที่จะเกิดปัญหาน้ำเสียและปัญหาขยะในชุมชน จุดเริ่มต้นของปัญหา เพื่อทราบถึงพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชุมชนเกตุไพเราะ 3-4-5 ในการแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วม โดยการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพโดยการนำของผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพว่าเป็นอย่างไร โดยจะศึกษากระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ในมิติทางสังคม และในมิติทางเทคโนโลยี อย่างบูรณาการ โดยกระบวนการจัดการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมเฉพาะเรื่องของขยะและน้ำเสียในชุมชน โดยการประยุกต์ปัจจัยต่าง ๆ และเป็นการดึงเอาปัจจัยภายนอก และการเข้ามาสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐและเอกชน มาบูรณาการในการแก้ไขปัญหา น้ำเสียในชุมชนและคลองสาธารณะ จนประสบความสำเร็จได้อย่างไร

การศึกษาถึงแนวความคิด ในการทำงานของผู้นำชุมชนเกตุไพเราะ 3-4-5 ในการบูรณาการ ปัจจัยต่าง ๆ เพื่อการแก้ไขปัญหาในชุมชน เพื่อชี้ให้เห็นถึงภาพของการทำงานว่ามี

ขั้นตอนอย่างไร และมีความสัมพันธ์กันอย่างไร รวมทั้ง การศึกษาถึงแนวคิดของคณะกรรมการ
ชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ในชุมชนในเรื่องของการมีส่วนร่วม

และสุดท้ายศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดกับชุมชนและโดยรอบชุมชนหลังจากการแก้ไข
ปัญหาเสร็จเรียบร้อยแล้วจนเป็นที่ยอมรับทั้งจากภายในชุมชน โดยรอบชุมชนและองค์กรต่าง ๆ